

Felipe Fernández-Armesto: Alternatív világtörténet A középkor története

Ford. Károlyi Júlia. 230 old., á. n.

Alternatív világtörténet Az újkor története

Ford. Károlyi Júlia és Göbölös Magdolna. 323 old., á. n.

Alternatív világtörténet A jelenkor története

Ford. Göbölös Magdolna és Konok Péter. 300 old., á. n. *Athenaeum 2000–Pannonica, Budapest, 2001. A kronológiát készítette Gunst Péter.*

Felipe Fernández-Armesto, mint bevezetésében írja, „zavartan és lesütött szemmel” vallotta be egy kollégájának, hogy világtörténelmi könyvet próbál írni. Az azonnali és kategorikus válasz – miszerint: ez nem lehetséges – nyilvánvalóan nem lepte meg, s mire elkészült könyvének végső változatával (amelyet a továbbiakban *Millennium*nak nevezek, *A középkor története* című kötetet I-sel, *Az újkor történetét* II-sel, *A jelenkor történetét* III-sal jelölve), kialakulhattak a stratégiái arra, hogyan támassza alá „nonszensz” vállalkozását.

A szerző mindenekelőtt komoly erőfeszítéseket tesz, hogy érzékeltesse: tisztában van minden történelmi beszámoló – beleértve a sajátját is – esetleges, konstruált voltával, tudja,

hogy ő sem szabadulhat korának szellemétől, s hogy nem tulajdoníthat magának egy mindentudó, objektív, külső pozíciót, ahonnan megvilágíthatja a történelem valódi menetét. Ha akarjuk, akár a „posztmodern” címkét is Fernández-Armesto nyakába akaszthatjuk: „posztmodern” jellegzetességnek könyvében mindenekelőtt az tekinthető, hogy nem lát egyetlen rendező elvet, egyetlen magyarázó sémát a történelemben, a „majom Klió által kirakott mozaikban”.

Ugyanakkor, a relativista szólamok ellenére Fernández-Armesto mégis törekszik arra, hogy valahol megvesse a lábát, megteremtse a kellő perspektívát, hogy egységben szemlélje tárgyát, nevezetesen az emberiség történetét a Kr. u. második, a *Millennium* írásakor még csak a befejezéséhez közeledő évezredben. A „távlat” megteremtéséhez a bevezetésben „a távoli jövő Galaktikus Múzeuma” látogatótermét vizionálja, amelyben szerinte egyetlen aprócska vitrin foglalja majd össze a kort, amelyet a címke így jelöl: „Föld bolygó, 1000–2000, keresztény kor” (pontosabban: Kr. u. 1000–2000 – D. Cs.). Egyetlen vitrin tehát – a szerző azonban már a következő bekezdésben ironizál saját, nagyvonalú perspektíváján, mondván, hogy az ő oxfordi megfigyelőállásából nézve már Cambridge is „távoli és egzotikus civilizációnak tűnik”. Fernández-Armesto azt ígéri, hogy könyvében ötvözni igyekszik két, látszólag egymást kizáró szemléletet: megmutatni, milyen távoli, különleges, egymástól oly idegen világok sokasága létezett és létezik a Föld bolygón, „tetten érve a sokféleséget, nyomába eredni az illékonyknak, helyszínről helyszínre, korról korra megizlelni a különbséget”; s közben azt is érzékeltetni szeretné, hogy „az elmúlt ezer év valóban a mi évezredünk volt, hogy azok a társadalmak, amelyekben élünk, az a csekély, ami kultúránkban közös így a harmadik évezred küszöbén, mind az elmúlt ezer év tapasztalatainak az eredménye” (I. 8. old.). Ezt a szemléletet időnként játékosan anakronisztikus hasonlatokkal is érzékelteti, mint amikor a híres XI. századi japán regényt „korabeli szappanoperá-

hoz” (I. 30. old.), középkori szerzeteseket mai egyetemi kutatókhoz (I. 58. old.), a zarándokok látogatta kolostori hálózatot „a sok egyforma repülőtéri váróteremhez” (I. 61. old.), Husz Jánost a tévéprédikátorokhoz (I. 150. old.) hasonlítja; a faszizmust és a kommunizmust szerinte tekinthetjük dinoszauruszoknak, de emlékezzünk csak a Jurassic Park klónozott ősgyíkaira (III. 230. old.).

A jópofa hasonlatoknál is érdekesebb azonban, hogy Fernández-Armesto tartalmi szempontból is „posztmodern”: az ismert és „jelentős” személyekkel, helyszínekkel, eseményekkel szemben előnyben részesíti a kevésbé ismert személyek beszámolóit, a marginálisabb helyszíneket, az általában kevésbé fontosnak tartott eseményeket. Ez a mi kis Duna-menti régiónk számára nem éppen hátrányos: egyik példája szerint „A reneszánszot inkább Magyarország szemszögéből mutatom be, nem pedig Toscanából...” (I. 24. old.). Az „új történetírás” lelkes hívei számára megfontolandó lehetne azonban Fernández-Armesto figyelmeztetése: szövegei „nem azért születtek, hogy «politikailag korrekt» legyen a szöveg, és jobb, ha már most kinyilvánítom: elkötelezett híve vagyok az iskolai és egyetemi történelemtanítás hagyományos tantervi kereteinek. Itt azonban nincs helye a «törzsanyag» – az alpműveltséget feltételezem. Céлом éppen az, hogy meglepetésekkel örvendeztessem meg olvasóimat.” (I. 24. old.)

A „mozaik” kifejezés valóban nagyon jó metafora a *Millennium* jellemzésére: események, személyek, tájak, gondolatmenetek sokasága ad ki együttesen egy képet. A szerző remekül ért ahhoz, hogy néhány mondatral érzékletes kis portrékat rajzoljon fel, eleven személyekkel népesítse be tablóját. Bár Fernández-Armesto személyéről semmi bizonyosat nem tudok, szövege alapján úgy képelem, jó tanár lehet, birtokában annak a képességnek, hogyan lehet ébren tartani a hallgatóság érdeklődését „kis színekkel”, „sztorikkal”, amelyek ugyanakkor fontos részei a gondolatmenet egészének is, vagyis nem kitérők. Oliba története, a katalán hercegé, aki otthagya birtokait, hogy szerzetesnek

álljon (I. 55–58. old.), a középkori egyház és politikum kapcsolatának alapvető vonásaira mutat rá; Hidejosi japán diktátor sorsa (II. 5–10. old.) alkalmat ad a merengésre Japán birodalomépítő és izolációs korszakainak váratlan és előzmények nélküli váltásaira; egy helyőrségparancsnok 1594-es levele, amelyben tengenyri panaszja között legsúlyosabbnak azt ítélte, hogy akadozik a nyílvevő-utánpótlás, illetve hogy nem kap elegendő ópiumot (amit elengedhetetlennek ítélte a harci morál fenntartásához), tökéletes illusztráció a portugál világbirodalom sebezhetőségének tételéhez (II. 23. old.); Nathan Rothschild alakja mellé illeszti egy kevésbé ismert, de minden bizonnyal még vagyonosabb kortársát, Vu Ping-csien kínai kereskedőt, (II. 85–89. old.), hogy megfogalmazhassa az állítást: az európaiak sok ázsiai gyarmatán a kínaiak voltak a „valódi gyarmatosok”; Dzsomo Kenyatta személyében nem a „hős antiimperialista vezért” állítja elének, hanem egy igazi kaméleont (III. 68–70. old.).

Egyik kedvenc témája a különböző kultúrák találkozása, méghozzá – érdemes hangsúlyozni – nem csak a nyugatiak és a „mások” találkozása. Hogyan sokkolták a „barbár” bolgárok tisztálkodási szokásai a X. században a „civilizált” arab követeket (I. 89. old.), hogyan zaklatták a XIII. századi Kambodzsában a helyi melegek az odalátogató kínai tisztségviselőt (I. 122–124. old.), hogyan okozott 1324-es zarándoklata alatt bőkezű aranyosztogatásával inflációt Egyiptomban Musa mansa, a kor egyik leggazdagabb uralkodója (az afrikai Mali Birodalom élén) (I. 174. old.)? „Hogyan létezhetnek ekkora különbségek a világon?” – kérdezi Fernández-Armesto egy alkalommal Ma Hoan tolmácsot idézve, aki Cseng Ho „mongol származású muszlim eunuch” kínai flottájával hajózott a XV. században az Indiai-óceánon, eljutva Kelet-Afrikáig és Arábiáig is (I. 131. old.).

Az ilyen kis történetek nem egy igénytelen, „érdekességek a történelemben”-típusú kötetbe illeszkednek, s bár Fernández-Armesto hangsúlyozottan nem törekszik „nagy elméletek” megfogalmazására, mindez nem

jelenti azt, hogy ne lennének tézisei, fontos tételei, amelyek bizonyítására erőfeszítéseket is tesz. A mozaik kövei által kirajzolt tételek legfontosabb eleme a „kezdeményezés” (*initiative*) fogalma: „Kezdeményezés»-en azt értem, amikor egy embercsoport döntően befolyásol más embercsoportokat – különösen, ha képes is erre – eszmék létrehozása és terjesztése, új technológiák kidolgozása és adaptálása, felfedezés, gyarmatosítás vagy agresszió útján. A kezdeményezés fontosságának növekedése az elmúlt ezer év történelmének egyik jellemző vonása, miként az is, hogy mind nagyobb lendülettel kerül át egyik kultúrából a másikba. I. sz. 1000-ig a kezdeményezés nehezen juthatott el egyik zárt, magába forduló kultúrától a másikig.” (I. 18. old.) Mint látható, Fernández-Armesto roppant óvatosan fogalmaz, a „kezdeményezés” fogalma a csoportok közötti kapcsolatok szinte minden formáját lefedi, így igen rugalmasa, de ugyanakkor némileg tartalmatlanná is vált. Viszont éppen ebben a formájában alkalmas arra, hogy alátámaszthassa vele fő mondanivalóját: a vizsgált évezred egészében szó sincs arról, hogy a Nyugat kezében lett volna a kezdeményezés, és a világ többi része, mások (angolul érzékletes igazán a kifejezés: „the West and the Rest”) csupán passzívan reagáltak. „A nyugati hegemonia később kezdődött, kevésbé volt erőteljes, és rövidebb ideig tartott, mint általában feltételezik.” (I. 9. old.)

Fernández-Armesto történetének kezdetén, Kr. u. 1000 környékén Nyugat-Európa kicsiny, elmaradott zuga volt a világnak, miközben a muszlim, az indiai vagy a kínai civilizáció virágzott, a prekolumbián amerikai kultúrák felemelkedőben voltak, s Róma igaz örököséként még Bizánc is tartotta magát. Három évszázados emelkedés, majd közel két évszázados stagnálás után, a XV. század vége felé Fernández-Armesto szerint még mindig nem látszott igazán, milyen növekedés előtt áll a Nyugat, különösen a virágzó és hatalmas Kínával összevetve. Sőt, ha a kínai udvar hatalmi harcaiban a konfucianus bürokrácia nem kerekedik felül, és nem állítja le a már említett tengeri

expedíciókat, akkor a kínai felfedezők két generációval Kolumbusz előtt elérhették volna Európa partjait, vagyis „minket” „fedeztek volna fel”.

Mint tudjuk, a XVI. század elején azonban az európai „nagy földrajzi felfedezések” következtek, majd a világ szinte egészének európai gyarmatosítása, a kapitalizmus, az ipari forradalom, a modernizáció, amely itt kezdődött, Európában, illetve az európaiak által benépesített Észak-Amerikában, s innen terjedt tova a világ többi része felé – ez az az egyenes fejlődési kép, amely rendszer- és ideológiaváltásoktól függetlenül, töretlenül uralta és uralja a magyarországi történelemoktatást. Az itt tárgyalt könyv sokban segítheti olvasóit, hogy kicsit árnyalhassuk ezt a képet, szerzője szerint ugyanis ez a „fejlődés” nem volt sem egyenes vonalú, sem abszolút érvényű: az európaiak a Távol-Keleten egészen a XIX. századig a helyi kereskedelem egyfajta „parazitái” voltak, s csak ekkor, az ipari forradalmat követően tudtak felülkerekedni az itteni civilizációkon, s a XX. század második felében már be is következett a visszavonulás. Afrikában ugyancsak a XIX. század terméke volt a szinte teljes gyarmatosítás, az európaiak addig csak szűk partvidéki sávokban tudták megvetni a lábukat. A teljes európai hegemonia mindössze néhány évtizedre szűkül, ami az évezred távlatából nézve akár epizódként is felfogható. Az Újvilág Fernández-Armesto szerint is kivétel, de itt sem árt óvakodni a túlzásoktól: szerzőnk a szívós ellenállás megelőzően sok kis szigetét tudja felmutatni, s azt hangsúlyozza, hogy a XVIII–XIX. század fordulóján az európaiak már elvesztették amerikai gyarmataik túlnyomó többségét.

Fernández-Armesto a „terjeszkedő, fejlődő, dinamikus Nyugat”- „stagnáló, passzív más civilizációk” szembeállítás második elemét is gyakran megkérdőjelezi. Nemcsak az ismertebb magaskultúrákra – Kína, Japán, az iszlám, az azték vagy az inka államok – hivatkozik, hanem alig ismert birodalmakra vagy birodalomkísérletekre is. Igaz, itt kiütözköznek megközelítésének hátrányai is, időnként felületesek és elnagyoltak a következtetések, illetve az azokat alátá-

masztó ervek. Például amikor az ortodox civilizáció kapcsán arra a megállapításra ragadtatja magát, hogy „A látszat és a jelenkori híresztelések ellenére a keleti kereszténység egyfajta mérce szerint mérve erőteljesebb civilizáció volt, mint a nyugati” (I. 88. old.) – kíváncsi lennék rá, mi ez a mérce, s most nem ironizálni próbálok, valóban érdemes lenne árnyalni a nagyon elterjedt és általában negatív történelmi sztereotípiákat az ortodox/bizánci/orsz kultúrkörrel, de ehhez részletesebb okfejtésekre volna szükség, s nem ilyen bombasztikus deklarációkra. Hasonló példa, amikor az Oszmán Birodalom dinamizmusát dicsérve gúny tárgyává teszi az „Európa beteg ember”-toposzt, amelyet a nyugatiak már a XVIII. század első felében leírtak, noha „a páciens még jó két évszázadig ellenállt a hetet-havat összehordó orvosoknak, és ha sor is került amputációkra, csak olyan részeket távolítottak el, amelyekre amúgy sem volt szükség. Ami az oszmán jelenséget egyedülállóvá teszi, az nem a hosszú betegség, hanem a hosszú életben maradás...” (II. 18–19. old.) Azért az „új megközelítés” mindenáron való keresésében sem volna szabad kiretusálni a képből az Oszmán Birodalom hosszan tartó válságát, s hogy agóniája bizonyos mértékben gyengesége miatt húzódott el, mivel az egymást egyensúlyban tartó nagyhatalmak féltékenyen figyelték, nehogy a másik szerezzze meg a legnagyobb falatokat.

Ami különösen érdekes: Fernández-Armesto szerint a gyarmatosítás gyakran igen látványos és gyors sikerei mögött is nem egyszer helyi erők állnak: a konkvisztádorok kihasználták az indián belháborúkat mind Mexikóban, mind Peruban, s a hódításuk második szakasza tulajdonképpen csak a korábbi azték és inka hódítások kiteljesítése volt, jórészt helyi seregekkel (I. 187–199. old.); vagy amikor a XVIII. század második felében a britek megszerezték Bengáliát, majd azt követően egész Indiát, akkor nem az angolok győzték le „a bengáliakat”, hanem egyes – az angolokat is kihasználó – bengáli csoportok a többiekkel, s egész India meghódítása már csak a régi séma ismétlése volt; vagy az afrikai gyarmat-

birodalmakat „túlnyomórészt [...] a helyi erők folyamatos jóváhagyása és segítségével tartotta fenn” (II. 217. old.). „Az afrikai történelmet Afrikában csinálták még az imperializmus ideje alatt is” (II. 208. old.) – jól hangzik, s a ma divatos trendekbe kétségkívül beleillik az a felfogás, miszerint „az áldozatok egyre kevésbé tűnnek védtelennak”, de az „alátámasztást”, a részletek kifejtését ezen a ponton már hiányosnak találok.

„A jövő galaktikus muzeológusai évezredünk tárlójára nem a »Nyugat diadala« feliratot fogják biggyeszteni. [...] Az egész időszakot tekintve [...] talán kijelenthetjük, hogy a Kelet nagyobb hatást gyakorolt a Nyugatra, mint fordítva” – kockáztatja meg Fernández-Armesto a *Millennium* egyik végső következtetését (III. 215–216. old.). Talán – bár, hiába az „évezredes távlat”, minden elemzőre megkerülhetetlenül nagy hatást gyakorolnak saját kora uralkodónak tűnő tendenciái. „Az a 16. századi spanyol történelemtudós, aki kijelentette, hogy az emberiség története során az »impérium« – a világ feletti uralom képessége – mind nyugatabbra tolódott mindaddig, amíg végső helyére nem lelt Spanyolhonban, figyelmen kívül hagyta, hogy a glóbuszon tovább is lehet haladni nyugat felé.” (I. 19–20. old.) Ha a szavakon akarunk lovagolni: Fernández-Armesto egyik fontos megállapítása, mely szerint korunkban a kezdeményezés az atlanti térségből áthelyeződik a Csendes-óceán partvidékére, ugyancsak beilleszthető lenne az »impérium nyugatra vándorlásának» sémájába. Sokkal lényegesebb azonban, hogy valóban a nyugati hegemonia végóráit éljük-e napjainkban – elképzelhető, de vigyázni kell, ne értékeljünk túl olyan, ma nyilvánvalónak és mindent meghatározónak tűnő tendenciákat, amelyek évszázadok vagy éppen egy évezred nézőpontjából epizódnak bizonyulnak. Éppen Fernández-Armesto könyve szolgál bőségesen példákkal a hasonló, elhamarkodott jóslatokra. Akik a XX. század második felében a Nyugat visszaszorulásáról beszéltek, általában olyan tendenciákra hivatkoztak, mint a dekolonizáció, a nem nyugati térség gazdasági fejlődése, a

Szovjetunió által elért fegyverkezési és úrkutatási sikerek, Japán páratlan technológiai fejlődése, Kína felemelkedése. Ezen tendenciák közül a „szovjet sikerek” nem bizonyultak igazán sikeresnek, Japán fejlődése pedig már lassan másfél évtizede megakadt – emlékeznek még, milyen divatos volt az 1980-as évek végéig Japán eljövendő világhegemóniáját jóslolni? Kína gazdasági fejlődése igen látványos, de alig negyedszázadra nyúlik vissza, ami – éppen a ropant hosszú kínai történelem perspektívájából tekintve – bizonyulhat akár epizodikusnak is. A *Millennium*-ban felhalmozott anyag ismét szolgálhat példákkal, hogyan töltheti el egy-egy társadalom közgondolkodását a „hanyatlás” érzete, miközben a „külső” szemlélő esetleg nem egészen érti ennek a közhangulatnak a kiváltó okait (Nagy-Britannia [III. 45–51. old.], illetve Franciaország példája [III. 51–58. old.]).

Lehet persze, hogy a „Nyugat visszaszorulása” témát nem is annyira a fentebb felsorolt – és, elismerem, némileg tendenciózusan válogatott – tendenciák határozzák meg, mint inkább az a kép, amely a Nyugaton belül kialakult saját szerepéről, történelméről, jelenéről és jövőjéről. Erre a képre manapság a két végtelenség közötti együttélése jellemző, tehát az a felfogás, miszerint a világot alapvetően meghatározó struktúrák a Nyugatról származnak, s ez alapján véve jó dolog, illetve az a felfogás, miszerint minden rossz a világban a kizsákmányoló, elnyomó (imperialista, rasszista, orientalista, szexista és így tovább) Nyugatnak köszönhető. A *Millennium* itt egy ropant érdekes gondolatot feszeget, amelyet érdemes hosszabban idézni: „Minden egyes esetet saját kontextusában kell megvizsgálni, és a kezdeményezés eltolódását minden alkalommal újra meg újra meg kell magyarázni. Van viszont azért egyfajta vezérfonal a kezünkben: a rivális kultúrák relatív teljesítménye az érintett népek önmagukról és egymásról kialakított képétől függ. A történelem terepasztalát azoknak a birodalmaknak a romjai borítják, amelyek bebeszéltek maguknak saját elkerülhetetlen bukásukat, illetve azok a győzel-

mek, amelyeket az egyes népek erkölcsi tartásuknak köszönhetnek. A »történelem menetét« kevésbé befolyásolja az, ahogyan az események valójában végbemennek, mint azok a – gyakran kiszínezett, gyakran hamis – konstrukciók, amelyek az emberek tudatában kialakulnak róluk. A kezdeményezés áthelyeződése csak akkor válik élő valósággá, ha az érintettek fejében is tudatosul. E könyv írása során következetesen arra törekedtem, hogy ne azt kérdezzem magamtól: »Miért történt ez vagy az a változás?«, hanem azt: »Mivel győzték meg magukat az emberek, hogy ez vagy az az állítólagos változás valóban végbement?« (I. 20–21. old.) Ezt a kérdést azonban a szerző nem próbálja megválaszolni.

A szerteágazó könyv valamennyi témáját akár csak felsorolni is képtelenség, de nincs is rá szükség. Alapvetően olvasmányos és gondolatébresztő kötetekről van szó, bár én hangsúlyozottan olyanoknak ajánlom elsősorban, akik rendelkeznek a történelmi alapismeretekkel – ezt egyébként maga a szerző is leszögezi könyve elején –, s ami talán még fontosabb: olyanoknak, akik érdeklődnek is a történelem iránt. Tartok tőle azonban, hogy Fernández-Armesto könyvének alapvető célkitűzéseit éppen a magyar kiadás szerkesztői értették félre. Mint előszavukban magyarázzák: »...a szerző Millennium címmel írta meg az utolsó ezredév világtörténetét. Nyilván az ezredforduló eufóriájában égő olvasóközönség elvárásának is megfelelően akarván.« (I. 13. old.) Nyilván, a közelgő ezredfordulóra és annak szimbolikus jelentőségére a szerző is utal, de a cím, véleményem szerint, elsősorban azt fejezi ki, amit (a magyar fordításból kihagyott) alcím ki is fejt: »Utolsó évezredünk története.«

Elképzelhető, hogy a szerkesztők nem akarták, hogy a könyv egybeomósódjon a magyarországi, ugyancsak „millenniuminak” nevezett politikai-kulturális show-sorozat aurájával, s ezért akár egyet is lehetne érteni döntésükkel a címváltoztatást illetően. Nem tudom viszont megérteni az eredetileg ötrészes, egyetlen hatalmas kötetben megjelentetett *Millennium* három kötetre bontásának

ötletét. „Tudatosan hagytuk el [...] az illusztrációkat – írja az előszó –, mivel a magyar kiadásban a szövegre, az újszerű koncepcióra igyekeztünk koncentrálni.” A képek elhagyásának valójában nem sok köze lehet a magyar kiadás koncepciójához: a közel 600 illusztráció és a terjedelmes képaláírások ugyanis az eredeti kiadásban a könyv fontos részét alkotják, s remekül illeszkednek a „mozaikszerű” felépítéshez. Gyanítom, hogy ezt a „koncepciót”, mind a képek elhagyását, mind a három kötetre bontást nem szakmai, hanem marketing-megfontolások diktálták, akárcsak azt a – szerkesztői előszóiban nem említett – változtatást, hogy az eredetiben igen részletes, 73 oldalas név- és tárgymutató a magyar kiadás három kötetében összesen 33 oldalra egyszerűsödik (nagyobb betűtípussal, három helyett két oszlopba tördelve).

Kaptunk azonban egy „pluszt” is az eredeti kiadáshoz képest: „S hogy a vizsgázni kívánó hallgató, csakúgy, mint az érdeklődő olvasó dolgát is megkönnyítsük, mindhárom kötetet rövid kronológiai kitekintéssel zárjuk.” (I. 13. old.) Ez a „rövid kitekintés” a három kötetben összesen 108 oldalt tesz ki, több mint három-ezer tétellel. Egy „vizsgázni kívánó hallgató” azonban csak akkor készülhet ebből a kronológiából, ha teljesen agyatlan magolásra törekszik, akkor viszont semmi értelme, hogy a *Millenniumot* a kezébe vegye. A kronológia készítői szemlátomást kísérletet sem tettek arra, hogy a „kitekintés” összhangba hozzák a könyvnek akár a szellemiségével, akár a tartalmával. Példának okáért tömegével található információk a nyugat-európai rendiség kialakulásáról és a középkor dinasztikus küzdelmeiről, noha erre Fernández-Armesto éppen csak utalásokat tesz; szerzőnk ugyanakkor hangsúlyozza például, hogy a késő középkori Afrikában számos virágzó, napjainkban alig ismert birodalomkísérlet jött létre, mint Etiópia, Zimbabwe, Monomotapa, Benin vagy Mali – a középkori kronológiában egyetlen szót sem találunk ezekről az államokról.

Találkozhatunk viszont – méghozzá tömegesen – ilyen tételekkel:

„1952: Új alkotmány Romániában”; „1961: Pénzreform Jugoszláviában”; „1974: Nagy-Britanniában először vesznek saját kezelésbe a munkások egy üzemet (Meridenben)”; „1976: Szocialista alkotmány Kubában” – ugyan mi relevanciája van az ilyen információknak? A középkornál még érthető, hogy dátumként csak az évet adták meg, de a XX. századnál már kezd zavaróvá válni, pl. 1989-ből 40 esemény szerepel, hónap és nap nélkül (kivétel az 1914–20, illetve az 1938–45 közötti korszak, itt, de csakis itt, megadták az események napra pontos időpontját). 1990-ből már csak egy eseményt tüntetnek föl, ezt követően pedig egyet sem, úgy látszik, a kronológia szerint itt véget ért a történelem.

Tudom, a kronológia nehéz műfaj, nem lehet benne mindent elmagyarázni, de senki sem képzelheti komolyan, hogy akár „a vizsgázni kívánó hallgató”, akár az „érdeklődő olvasó” használni tudja, például, az ilyen (teljes terjedelmében idézett) tételeket: „1919–1923. Görög-török háború Szmirna birtoklásáért. Smirna [sic!] a törököké marad”, „1933. jan. 30-án Hitler lesz a német kancellár, koalíciós kormány élén. A Reichstag felgyújtása. Hitler teljhatalmat kap a parlamenttől. Az államok autonómiájának megszüntetése. A szakszervezetek és a politikai pártok feloszlatása. A Dimitrov-per. Fasiszta Német Munkafront létrehozása”; „1937: A német Condor-légió repülőgépei lebombázzák Guernicát” (ehhez tudni kell, hogy korábban még általános-ságban sem került szóba, hogy németek is részt vettek volna a spanyol polgárháborúban; persze elképzelhető, hogy az olvasó azt sem fogja kapásból tudni, hogy Guernica Spanyolországban van, s akkor már nem is zavarja a kérdés, hogy mit kerestek ott a németek; „1961: Franciaországban szükségállapot az algériai ejtőernyősök miatt. 12 millió dolgozó lép sztrájkba a puccsisták ellen”; „1969: Kínai határprovokáció az Usszuri folyónál: fegyveres összecsapás” (sajnálatos módon nincs megemlítve, melyik határról van szó, ami azért is félreértések forrása lehet, mert a kronológia korábban már háromszor említett kínai-indiai határin-

cidenseket, illetve, mert teljes egészében kimaradt a szovjet–kínai szakítás ügye – igaz, az 1961-es albán–szovjet szakításról már értesülhettünk); „1972: Nixon amerikai elnök (1969–1974) Pekingben: »kínai kártya.«” Ismétlem: teljes terjedelemben idéztem a fenti tételeket.

Ki hinné, hogy Európa egyik legnagyobb tömegvilkosságáról így is be lehet számolni: „1929: A Szovjetunióban kiépítik a géppálmások rendszerét. Az év végén megkezdődik a »kulákság« felszámolása. Szegényparaszti bizottságokat hívnak életre”, majd: „1930: A Szovjetunióban párttáborozat a kollektivizálás lassításáról. Az év végére újból gyorsítás: a kulákság felszámolása befejeződik.” Az „éhínség” szó, amelyet hiányolok ebből a szócikkből, elvégre több millió ember tudatosan előidézett éhhaláláról volt szó, már sokkal lejjebb felbukkan, a következő kontextusban: „1931: Az első nemzeti éhségmenet Washingtonban.”

Miközben Fernández-Armesto név szerint kiemeli országunkat is mint a világtörténet integráns részét, addig a kronológia magyar összeállítója úgyszólván kihagyta országunk eseményeit. Valami hihetetlen vaksággal a könyv lényegi mondanivalójára, az összeállító úgy dönthetett, hogy ez a könyv az „egyetemes történet” címkéje alá sorolódik, s ezért a „magyar történelem” jelzésű fiókokat ki sem nyitja. Érdemes izelítőképpen sorra venni az 1914 utáni magyar történelem mégiscsak említésre méltott eseményeit: 1914 és 1939 között Magyarország neve *egyszer* szerepel, egy felsorolás tagjaként, mint olyan ország, amellyel 1919–1920 folyamán békeszerződést kötöttek (hogy ez valami Trianonban történt, annak tessék máshol utánanézni, az, hogy 1919-ben kiszélesítették a szakszervezetek jogait Franciaországban, mégiscsak fontosabb). 1939 és 1945 között összesen hét említés, bár megfejthetetlen a válogatás logikája: 1938 és 1941 között Magyarország négy lépésben szerzett vissza területeket az 1918–19-ben elvesztett országrészekből – a kronológiában csak az 1939-es kárpátaljai bevonulás említődik; 1944. március 19-én megállnak minket a németek, de októ-

ber 15-e eseményeiről már nincs szó (értesülünk viszont két nagy német-ellenes olaszországi sztrájkokról, 1943. november 16-án és 1944. március 1–8-án); megtudhatjuk, hogy a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent Németországnak, csak azt nem, hogy mikor, hol, kiknek a részvételével alakult ez a kormány (viszont megtudhatjuk, hogy 1945-ben alakult a Szakszervezetek Világszövetsége).

Kis hazánk 1945 és 1956 között három alkalommal, mindhárom esetben felsorolás részeként bukkan fel, majd: „1956: Magyarország forradalom, amelyet szovjet csapatok vernek le” (teljes terjedelmében idézve), 1968-ban az új gazdasági mechanizmus bevezetése, illetve 67 kommunista és munkáspárt tanácskozása Budapesten; „1977: Az USA nyilatkozik: Magyarország visszkapja a koronát” (teljes terjedelmében idézve), 1979-ben ismét egy kommunista tanácskozás Budapesten. Aztán egyszerre csak elért minket a történelem, 1985 és 1989 között tizenöt magyar szócikk, csaknem annyi, mint addig összesen a XX. században. Így az első megemlített parlamenti választás az 1985-ös; az első említett magyar párt a Fidesz; az első megnevezett magyar politikus Pozsgay Imre; Kádár hatalomra nem került ugyan a kronológiában, viszont legalább most megbukik. 1989-ben végre kikiáltják a Magyar Köztársaságot – 1918 kapcsán ugyanis csak a német, az osztrák, a lett, a litván köztársaság kikiáltásáról értesülhetünk (valamint arról, hogy a belga férfiak megkapták az általános választójogot, illetve, hogy Dánia és Izland perszonalunióra lépett), 1946-ban pedig csak az olasz, a bolgár és az albán köztársaság kikiáltásáról volt szó (illetve arról, hogy Franciaországban államosították a gáz- és villanytársaságokat).

A konceptuális hibákhoz és aránytalanságokhoz képest apróság, hogy a kronológia szerint 1938 szeptemberében kiáltották ki a független Szlovákiát (valójában: 1939. március); hogy Mussolini a salernói (nem pedig a salói) köztársaság élére került 1943-ban; hogy a feketéket konzekvensen „négernek” nevezi; hogy az 1942 végi szövetséges észak-afrikai partraszá-

lásnál csak a mellékhadszíntérnek számító Casablancát említi, Algériát nem, s már 1942 decemberében felszabadítja egész Észak-Afrikát, noha öt sorral lejjebb elismeri, hogy Tuniszt csak 1943 májusában foglalták el az angolszászok. Apróságnál némileg komolyabbnak tartom, hogy a kronológia egyetlen szóval sem említi a holokausztot (nem csak a szó, maga az esemény is hiányzik) – napra pontosan megtudjuk viszont, mikor ölték meg Heydrichet, s mi volt ekkor a beosztása (csak éppen hibásan).

Egyszerűen nem értem, miért kellett ezzel a minősíthetetlen 108 oldalal elcsúfítani egy amúgy jobb sorsra érdemes kötetet. Hacsak nem a kontraszthatás miatt – az „alternatív” történelmet ellenpontozni a legrosszabb fajta „hagyományos” történelemmel.

DUPCSIK CSABA

Lee Congdon: Seeing Red

HUNGARIAN INTELLECTUALS IN EXILE
AND THE CHALLENGE OF COMMUNISM

Northern Illinois University Press,
Decalb, 2001. 223 old.

Az amerikai Lee Congdon, a Virginia állambeli James Madison egyetem történész professzora fiatal éveiben Magyarországon volt ösztöndíjas, megtanult magyarul, Adyról és a múlt századelő kultúrájáról írt tanulmányokat, s végül eltökélte, hogy feldolgozza az 1919 utáni magyar emigráció kimagasló alakjainak nyugat-európai, angliai és amerikai sorsát, tevékenységét és hatását. Egy évtizeddel ezelőtt jelent meg a Princeton University Press kiadásában a trilógia első kötete: *Exile and Social Thought. Hungarian Intellectuals in Germany and Austria, 1919–1933*. Főhősei kommunista és liberális írók, gondolkodók és a magyar és nemzetközi avantgárd művészei, sorrendben Lukács György, Balázs Béla, Kassák Lajos, Moholy-Nagy László, Kolnai Aurél és Mannheim Károly voltak, de szó esett benne a bécsi és a berlini

magyar emigráció néhány más neves személyiségéről, így Ignotusról, Jászi Oszkáról, Szende Párol, Polányi Károlyról, Kállai Ernőről, Uitz Béláról, Hauser Arnoldról, Gábor Andorról, Hágy Gyuláról is (miközben hallgatott Hatvány Lajosról, Lesznai Annáról, Kernstok Károlyról, Ferenczy Béniáról, Szilárd Leóról és más, nem kevésbé fontos társaikról). Ez az első kötet mindenesetre úttörést jelentett, mert hiányaitól és nehezen követhető szerkezetétől függetlenül szinte az első betekintést és áttekintést adta az 1919-es kommünt és az ellenforradalmi fehér terrort követő, hatalmas méretű emigráció egy jelentős intellektuális ágáról.

A szakirodalom eddig sajnálatosan csekély mértékben vett tudomást erről a fontos munkáról, amelyet a magyar kultúra és tudomány egy külföldi elemzője és tisztelője végez el helytünk. Mi talán fájdalmasabban érezzük át a veszteséget, amit ez a kirajzás – létszámban az orosz fehér emigráció után a legjelentősebb népmozgalom – hazánknak okozott, de onnan kívülről talán jobban érzékelhető, hogy a magyar századelőn fellépett ún. második reformnemzedék itthon felhalmozott szellemi energiája hogyan érvényesült és hatott a nyugati közegben. Congdon újabb kötete nem egyszerű folytatása az elsőnek. Nem igyekszik teljes körképet adni a Nagy-Britanniába menekült s ott jelentős szerephez jutott magyar értelmiségiekről. Nem foglalkozik a brit gazdaságpolitika alakításában fontos szerepet játszó Lord Káldorral és Lord Baloghgal, a szociológus Mannheim Károllyal, a pszichológus Bálint Mihállyal, az angol földön működő magyar írók és művészek többségével, bár Korda Sándor és Péri László nevét és rövid pályaképet már az első fejezetben felvillantja. Ebben a könyvben azoknak a Nagy-Britanniában végleg vagy átmenetileg letelepedett magyar emigránsoknak a pályáját, gondolkodását, egymáshoz és brit kollégáikhoz való viszonyát veszi szemügyre, akiknek életében a kommunizmus is valamilyen szerepet játszott. Fő alakjai a Polányi fivérek és Duczynska Ilona, Arthur Koestler, Kolnai Aurél, Ignotus Pál, Mészáros István, Lakatos Imre és Szamuely Tibor.

E részben világhírű, részben csak a szakmabeliek által ismert és számon tartott gondolkodók szerepét és munkásságát Lee Congdon nem külön-külön ismerteti és elemzi, hanem valami sajátos egyvelegben tárja elének sok mellékszereplő egyidejű felvonultatásával, levelek közlésével, szerteágazó és összefonódó élettörténetek, sztorik és legendák elbeszélésével s ezeknek a kor nagy ideológiai és történelmi dilemmáihoz kapcsolásával. Többnyire látszólag véletlenszerűen vált át egyik szereplőről vagy életpírózóról a másikra, de sajátos szerkesztési módjával mindenesetre eléri, hogy e nagyon különböző sorsú és beállítottságú, bár többségükben zsidó származású magyarokat nem egymagukban, elszigetelten ismeri meg az olvasó, hanem mintegy kollektíven, életútjuk szinte családi összefonódottságában. S ennek – az utolsó hármát, tehát az 1956 utániakat leszámítva – nagyjából meg is van a valóság alapja. Koestler kivételével mind a XX. századelő szellemi felpezsdülésének légkörében, a *Huszádik Század* című társadalomtudományi folyóirat (1900–1919), a hozzá kapcsolódó Társadalomtudományi Társaság és az 1908-ban alakult Galilei-kör radikálisan reformista, helyenként forradalmi légkörében nőttek fel, de még Arthur Koestler is a Polányi Laura (Károly és Mihály nővére) által alapított és vezetett kísérleti iskolában kezdte „tanulmányait”, s későbbi életútja is összefonódott e kiterjedt család különböző tagjainak sorsával. Kolnai Aurél gimnazista korától a Polányi Károly vezette Galilei-kör tagja volt, később elsősorban Jászi Oszkár híve és tanítványa lett, de Bécsben Polányival dolgozott együtt az *Österreichischer Volkswirt* szerkesztőségében. A vele egykorú Ignotus Pál apja, a *Nyugat* főszerkesztője révén családilag kötődik a hazai progresszióhoz. De a könyv szereplői a továbbiakban is, életük végéig érintkezésben, barátságban vagy éppen vitában álltak egymással (és a világ más tájain élő egykori társaikkal), pályájuk ilyen „csopartos” és „interaktív” bemutatása és elemzése tehát megindokolható, sőt termékeny lehet.

A személyes összefonódások mellett a kommunista eszméhez és moz-

galomhoz való hosszabb-rövidebb kötődés, közelebről a kommunizmusmal való eszmei viaskodás, azonosulás vagy leszámolás az alapja a szereplők összetartozásának. A könyv gondolatmenete nagyjából abban foglalható össze, hogy az első világháború után egy új, világmegváltó hit vagy vallás hódította meg a baloldali értelmiséget (*A New Faith* az első fejezet címe), amelyből azután a későbbi évtizedek során egyesek kiábrándultak vagy kigyógyultak, mások nem. Ez azonban leegyszerűsítő beállítás lenne, ami Congdon leírásából is kiderül. Ebből a körből korántsem mindenki került a kommunista ideológia szuggesztíója alá: a szociáldemokraták és a polgári radikálisok többsége vagy már a Tanácsköztársaság idején, vagy pedig az emigráció kezdetén egyértelműen elhatárolódott Kun Bélától és pártjától, sőt felvette vele az eszmei küzdelmet a demokratikus jövő érdekében. Az itt tárgyalt főszereplők közül ebbe a sorba tartozik Polányi Mihály, Kolnai Aurél és Ignotus Pál is. Arthur Koestler vagy Lakatos Imre esete természetesen külön történet.

Polányi Mihályt (Michael Polanyi) – családja többi tagjától eltérően – soha meg sem érintette a kommunizmus vonzereje, sőt az 1930-as évek közepén igen kritikus tanulmányokat írt a szovjet öt éves tervekről a budapesti *Századunkban*, s amint Lee Congdon is beszámol róla, angliai emigrációja kezdetén azal hívta fel magára a figyelmet, hogy élesen megtámadta a neves Webb házaspár *Soviet Communism: a New Civilization?* című, apologetikus könyvét.

Polányi Károly (Karl Polanyi) ezért megróttá öccsét, holott az emigráció első éveiben, amikor a Jászi által szerkesztett *Bécsi Magyar Újság* munkatársa volt, még ő is írt kritikákat Szovjet-Oroszországról, s ezzel ki is érdemelte a fanatikus Gábor Andor dühödt támadását a kommunista sajtóban. Az idősebb Polányi, mint Congdonnál is olvasható, akkoriban egy diktatúrától és centralizációtól mentes szocialista modell kidolgozásán fáradozott, hozzátéhetjük, idősebb barátjával és mesterével, Jászival együtt. A közép-

kori mintára utalva „céhes szocializmusnak” (guild-socialism) nevezte azt, amit Jászi liberális szocializmusnak. Polányi később – különösen első angliai éveiben – a baloldali keresztény-szocialista eszmében és mozgalomban kereste a kiutat, de a harmincas években – a moszkvai perekben rejlő figyelmeztetés ellenére – erősen szovjetbarát megnyilatkozásai voltak. Útjaik elválása után, 1943 januárjában mégis így felelt Jászinak: „I have never called myself a »Christian Communist« and I am quite convinced that you can't say of anybody who is not a Communist that he is one. It has never occurred to me to be a Communist and even less to be a »fellow traveller« [...] It's true that except for the darkest times, when I began to doubt seriously, I have always hoped that Russia will provide one of the real solutions of the problem of industrial civilisation. And I still hope for this.” (Sohasem mondtam magam „keresztény kommunistának”, s meggyőződésem, hogy senkit sem lehet kommunistának nevezni, ha nem az. Sohasem jutott eszembe, hogy kommunista lennék, s még kevésbé, hogy „útitárs” [...] Igaz viszont, hogy a legsötétebb időszakot kivéve, amikor komolyan kezdtem kételkedni, mindig azt reméltem, hogy Oroszország fogja kínálni az egyik valódi megoldást az ipari civilizáció problémájára. És ma is ezt remélem.) (Lásd *The Legacy of Karl Polanyi*. New York, 1991. 255. old.)

Szerzőnk ezt a beállítottságot Polányi orosz születésű és az orosz kultúrához tartozó anyja, a nevezetes Tante Cecile és az egész család „russzofiliájával” magyarázza. Kitér a bécsi Samuel Klatschkónak, a száműzött orosz forradalmárok segítőjének, Trockij barátjának feltételezett hatására – ám ez a bölcs öregúr, mellesleg nem fordító és illegális harcos, hanem egy szabadalmi iroda vezetője, inkább az ifjú Szabó Ervin fejlődésére gyakorolt komoly hatást az 1890-es években, de 1914-ben meghalt, s Polányi ekkor és még egy évtizedig a polgári radikálisokhoz tartozott. Balratolódásának magyarázatoként mélyrehatóbbnak tűnik feleségének, az idealista forradalmár

Duczynska Ilonának a megállapítása: „A legjobbaknak megadatik, hogy életük folyamán valahol talajba eresszék egy szent gyűlöletnek a gyökereit. Ez Angliában történt meg Polányival – a későbbi években az Egyesült Államokban már csak fokozódott. Gyűlölete a piaci társadalomnak szólt és e társadalom embert emberi mivoltából kivetkőztető hatásainak.” (Polányi Károly: *Jegyzetek az életéről. Magyar Filozófiai Szemle*, 1971. 5–6. szám.)

1927-ben Polányi már a nyugati demokráciáról is kimondta elmarasztaló ítéletét: „A demokrácia olyan elvont eszméje, amely az osztálytagozódás, a vallás, a háború, az erőszak valósága mellett fölényesen elment, megérdemelte, hogy a valóságok napirendre térjenek fölötte.” (A magyar demokrácia célkitűzéseiről. *A látvány*, 1927. 2. szám, 10. old.). Congdon nagyon sok új és érdekes adalékkal szolgál Polányi Károly és a brit keresztény baloldal kapcsolatáról, majd a Polányi házaspár részvételéről a Károlyi Mihály vezette londoni magyar emigráns szervezetben. Polányi pályafutása valóban rendhagyó a baloldali emigráció körében. Ő ugyanis a tipikus fejlődési iránnyal ellentétesen nem kommunistaként vagy szimpatizánsként érkezett az emigrációba, hogy aztán ott fokozatosan kiábránduljon, hanem ellenkezőleg, ott lett nem marxista liberális szocialistából a piacmentes gazdasági redisztribúció teoretikusa, egyben atipikus, de makacs szovjetszimpatizáns, akit még a moszkvai perek sem tudtak eltántorítani. Már nem angliai korszakához tartozik ugyan, de említsük meg azt is, hogy az 1956-os magyar forradalom antietatista, munkásszocialista aurája rövid időre elbűvölte csapongásra hajló szellemét. 1957 elején *A Hungarian Lesson* című kiadatlan írásában gazdasági okokra igyekezett visszavezetni a magyar felkelést, majd lelkesen írta Mihály öccsének: „1956 re-conquered me for Hungary. [...] I admire the fighters of October.” (1956 visszahódított engem Magyarországnak. [...] Csodálom Október harcosait.)

De nem ez volt az utolsó szava, a „szent gyűlölet” erősebbnek bizonyult, s visszavezette a kapitalizmus-

és Amerika-ellenességhez. 1960-ban nyílt levélben szakított a magyar írók Londonban működő külföldi szervezetével (Association of Hungarian Writers Abroad), 1963-ban pedig, röviddel a halála előtt hazalátogatott Magyarországra, s egy *Hazánk kötelessége* című vallomásszerű írásban a szocialista országok fiatal íróit és tudósait felszólította – a kapitalizmus elleni küzdelemre. Utolsó vállalkozása a *Co-Existence* című folyóirat megindítása volt a békés egymás mellett élés érdekében. Polányi Károly és felesége, Duczynska Ilona azokhoz az emigránsokhoz tartozott Angliában, majd Amerikában (közelebbről Kanadában, mert Duczynskát kommunista múltja miatt nem engedték be az USA-ba), akik fenntartásaik ellenére halálukig a „létező szocializmus” támogatói maradtak.

A Polányi fivérek éppen ezért vajmi ritkán tudtak egyetérteni, bár lehetőleg kerülték egymással a nyilvános polémiát. Mégis, e ritka vitáik egyike éppen Angliában zajlott a harmincas években, mégpedig a tervezettség és a foglalkoztatottság problémáiról, John Maynard Keynes *The General Theory of Employment, Interest, and Money* című nevezetes munkája kapcsán, egy harmadik magyar gondolkodó, Mannheim Károly részvételével. Polányi Mihály *Full Employment and Free Trade* című írása részben elfogadta Keynes elemzését, de – Mannheimmel éles ellentétben – elutasította a központi tervezés gondolatát, bátyjával szemben pedig a gazdaság és a politika szétválasztásának elvét vallotta. A korabeli cikkek és levelezés feldolgozásával Congdon itt is egy kulcsfontosságú probléma magas szintű vitáját mutatja be.

A második világháború közeledése, majd kitörése bizonytalanná vagy egyenesen életveszélyessé tette a legtöbb nyugat-európai emigráns helyzetét. Congdon elsősorban Arthur Koestler és Kolnai Aurél évtizedes hányattatásával ábrázolja a „bolygó zsidó” sorsát. Koestler – spanyol börtönöket és francia internálótáborokat megjárva – csak a háború alatt, a második (egy újabb) hosszú amerikai-kanadai kerülő után, jóval később jutott el Angliába. Életútja jól is-

mert, már csak saját életrajzi kötetei révén is. Kolnai Aurél (1900, Budapest – 1973, London) viszont szülőhazájában gyakorlatilag ismeretlen, de az angolszász világban is csak az utóbbi években kezdett morálfilozófusként ismertté válni. 1999-ben az Egyesült Államokban kiadták *Political Memoirs* című kötetét, amelyre már Congdon munkája is támaszkodik. Kolnai afféle „csodagyerek” volt, aki már 18 éves korában munkatársa lett Jászi Oszkár *Huszedik Század* című folyóiratának, két év múlva a bécsi emigrációban könyve jelent meg *Psychoanalyse und Soziologie* címmel, s Freud folyóiratában, az *Imagó*ban is beleszólt a nagyon is belterjes szakmai vitákba. Szenvedélyes szellemi útkeresése során balra és jobbra, a konzervatív katolicizmus felé is voltak tapogatózásai, mert a demokráciát képtelennek tartotta a társadalom bajainak megoldására, de Jászitól – akit szellemi atyjának tekintett, és évtizedeken át hosszú levelekben informált gondolati kalandjairól – soha nem szakadt el teljesen. Angliában *The War against the West* című, első angol nyelvű munkájával vált ismertté, amely 1938-ban jelent meg a Gollancz-féle Left Book Club kiadásában. A könyv a náciizmusról szólt, amelyet német szellemi előfutárokból vezetett le, hogy figyelmeztesse a halálos veszélyre az angolszász közvéleményt. Antifasiszta tevékenységét a háború alatt az Egyesült Államokban folytatta, majd a kanadai Québec katolikus Laval Egyetemén tanított, de egy idő múltán tapasztalnia kellett, hogy az ő átszellemitett katolicizmusa nem fér meg egy egyházi intézmény felfogásával, s végül áttelepült Londonba, ahol az egyetem Bedford College-ában kapott előadói állásban nyomorgott.

Congdon elsősorban Koestler példáján mutatja be, miért választották ezek a liberális gondolkodók és magyar-zsidó származású európeerek éppen Angliát végleges letelepedési helyüknek. Koestler a háború előtt és utána is évekig élt Franciaországban, ahol rengeteg barátja volt, kitűnően beszélt franciául, s *Darkness at Noon* című regénye, noha eredetileg Angliában jelent meg, nem ott, hanem *Le Zéro et l'infini* című 1945-

ös francia kiadásával ért el igazi sikert, sőt politikai hatást: megakadályozta a Francia Kommunista Párt választási győzelmét. Ám a francia elitértelmiség zöme elszántan baloldali és prokommunista volt ezekben az években (lényegében 1956-ig). Maurice Merleau-Ponty, Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir a megszálottan antikommunista Koestler ellen fordult, ő pedig arra a következtetésre jutott, hogy Polányi Mihály barátjának volt igaza, amikor a katolicizmus helyett a puritán protestantizmust és Angliát választotta, mert az védettebb egy új, abszolutista világi vallással szemben, mint a katolikus országok, ahol a régi abszolutista hit gyökerei megmaradtak.

Az ellentétes irányú gondolkodást a kettészakadt Európában hamarosan ellentétes tettek is követték. Az értelmiségi barátok és testvérek szembe kerülése különösen a Congress for Cultural Freedom megalakulása és működése kapcsán vált szembe-tűnővé. A hidegháború korszakának ez a nyugati terméke, amely valójában a CIA háttértámogatásával, de kiváló elmék közreműködésével akart szembeszállni a kommunista ideológiai offenzívával, az 1950 júniusi berlini kongresszuson kezdte meg működését, amelyről a világnak ezen a keleti felén annak idején csak általános szidalmakat olvashattunk, de amelyről a nyugati olvasókat sem kényeztették el megvilágító részletekkel. Congdon könyvében a Congress körüli történetek és viták nagy súllyal és részletességgel szerepelnek, annál is inkább, mert benne két hősenek is – Koestlernek és Polányi Mihálynak – fontos szerep jutott. A kongresszus kezdeményezője eredetileg Melvin J. Laski, a berlini *Der Monat* és a londoni *Encounter* amerikai részről megbízott szerkesztője volt, s az ő folyóirata révén bonyolódott a sokáig titokban tartott pénzügyi támogatás is. A berlini tárgyalások domináns alakja azonban már Koestler volt, aki megnyitó beszédében – éppen a koreai háború kitörését követő napon – a moszkvai manővereknek felülő lanygos értelmiségieket ostorozta, a Bibliát idézve: „legyen a ti szavatok igen, igen – nem, nem” – amivel egyszerűen megadta az egész összejövettel

jelmondatát. Egyébként Koestler fogalmazta a kongresszus zárónyilatkozatát is, majd kezdeményezte, hogy a megkezdett offenzíva folytatása érdekében alakuljanak állandó szervezetek. Ebben viszont a túlságosan szélsőséges Koestler helyett már a liberális Raymond Aron vette át a szellemi vezető szerepét.

Berlin után három évvel, 1953 júniusában Polányi Mihály elnökölt a tudomány szabadságával foglalkozó *Science and Freedom* című, hamburgi nemzetközi konferencián. Figyelemre méltó, hogy itt már megbomlott a szabadságellenes rendszerekkel szemben álló résztvevők egysége. A választóvonal a vallásos felfogás és a racionalista szkepszis között húzódott, s maga Polányi – családi és ifjúkori tradíciói ellenére – nem azok mellé állt, akik a totalitarizmus rendszere és szellemi dogmatizmusa ellen a racionalizmus felélesztésével kívántak harcolni. Életének ebben a szakaszában, ha tételes valláshoz nem csatlakozott is, úgy gondolta, hogy az örök erkölcsi értékek nem képviselhetők valamiféle vallásos – keresztény – hit nélkül. Tény, hogy családjában – így Nobel-díjas fia, John C. Polanyi tudatában is – erősen megfakult mind a zsidó, mind a magyar származás tudata. Az 1956-os magyar forradalom azonban mély hatást gyakorolt Polányi Mihályra, és jó néhány fontos tanulmány írására ösztönözte.

A magyar forradalomnak, eszmei előzményeinek és leverésének Congdon külön kis fejezetet szentel munkájában, s itt ismerteti a Congress szerepét a Magyar Írók Szövetsége Külföldön, valamint az Ignotus Pál szerkesztette londoni *Irodalmi Újság* létrehozásában és finanszírozásában, továbbá Koestler és Polányi Mihály tiltakozásait az elnyomó rendszer restaurálása ellen. De 1956-tal új fejezet nyílik a magyar emigráció, ezen belül a nagy-britanniai szellemi emigráció történetében is. A minden addigi mértéket felülmúló, közel 200 ezres kiáramlásban, melynek legnagyobb része Észak-Amerika felé irányult, nem vegyült el annyi filozófus és társadalmi gondolkodó, mint az előző két nagy hullámban. Amennyiben mégis volt néhány jelentős publicista, politológus és történész, mint

Molnár Miklós, Kende Péter, Méray Tibor, azok végállomása nem London, hanem Párizs, illetve Genf volt, s a csaknem két évtizeddel később emigráló Lukács György-tanítványok (Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Márkus György, Vajda Mihály) és Szelényi Iván is másfelé tartottak.

Az 1956 után Nagy-Britanniába érkezők közül a szerző három személyrel foglalkozik. Közülük csak Lakatos Imre érkezett menekültként 56 végén Cambridge-be. Mészáros István és Szamuely Tibor később kerültek az országba, és szellemi súlyuk, illetve hatásuk sem igen hasonlítható Lakatoséhoz. A Lukács-tanítvány Mészáros 1956-ban előbb ösztöndíjjal Olaszországba távozott, ahol 1958-ban jelent meg *La rivolta degli intellettuali in Ungheria* című könyve, amely az 1956-os magyar forradalom egyoldalúan „balos” képét rajzolta fel egy sajátos – gyakorlatilag nem létező – „munkás-szocializmus” jegyében. Noha Congdon részletesen idéz későbbi, angol nyelvű műveiből (*Marx's Theory of Alienation*, 1970.; *Lukacs' Concept of Dialectics*, 1972.; *Beyond. Towards a Theory of Transition*, 1995.), a brit szellemi életre gyakorolt befolyásuk nem tűnik jelentősnek. Más a helyzet Szamuely *The Russian Tradition* (1974) című munkájával, amely jelentős és hatásos darabja volt az akkoriban fellendülő kremlinológiai irodalomnak, a szerző személyes hiteltelensége ellenére. Congdon ugyanis téved, amikor azt írja: „There were, in fact, two Szamuelys, and the anticommunist was beginning to get the upper hand.” („Valójában két Szamuely volt, és az antikommunista Szamuely kezdett felülkerekedni.”) Szamuely Tibor magyarországi politikai magatartásában ugyanis semmi látható jele nem volt gondolati vívódásnak: kifogástalan sztálinistának mutatkozott 1956 előtt és után is. 1956. október 23-án a budapesti bölcsészkar menetének első sorában haladt ugyan a tüntetésen, de a forradalom leverése után ismét élére állt ugyanezen bölcsészkar megtisztításának az „ellenforradalmár” tanároktól és diákoktól. Később őt is eltávolították az egyetemről, ez azonban nem politikai ellenállásának – mint ahogy később ő

maga beállította –, hanem egy konkurens kommunista csoportosulás, az ún. népi szektások felülkerekedésének eredménye volt. Koestlerrel vagy Lakatossal ellentétben Szamuely minden önvizsgálat, önbírálat vagy ellenzékiesség, minden észlelhető megbánás és átalakulás nélkül szökött afrikai egyeteméről Angliába, s csapott fel – a Szovjetunióban szerzett jelentős ismereteit hasznosítva – kremlinológusnak. A brit történészek nem törődtek előéletével, A. J. P. Taylorral az élen kollegiálisan befogadták.

Lakatos Imre matematikus végzettségének köszönhetően Bécsben bekerült az első menekültcsoportok egyikébe, amely tovább utazhatott, de Anglia őt sem úgy fogadta be, mint már ismert, jelentős gondolkodót, hanem mint viszonylag fiatal (34 éves), reményteljes értelmiségit, aki aztán bőségesen rá is szolgált erre az elvárásra. Lakatos hazai előélete, fanatikus kommunista fiataltsága ma már meglehetősen ismert, csaknem minden lényeges mozzanatával és a legtöbb sötét részletével együtt. Congdon azonban nem éri be az itthoni kutatások által tisztázott körülményekkel, hanem a külföldi olvasónak teljes, regényes részletességgel igyekszik tálalni a „sztorit” – elsősorban baráti vagy kortársi visszaemlékezések alapján. Amikor ugyanis jegyzeteiben eddig ismeretlen rendőrségi dokumentumokra hivatkozik, azok igen kétesek, eredetük és dátumuk hiányos vagy valószerűtlen. (Például: „Secret document from the Ministry of Interior, July 17, 1956. Történeti Hivatal.”) Nem egészen érthető, miért ambicionálta, hogy kutatási megbízások segítségével derítsen fényt Lakatos letartóztatásának és internálásának okaira és pontos körülményeire, ugyanis Lakatos angliai tevékenységét és szerepét, azaz a könyv témáját ez nem érinti. Az erőfeszítés annak bizonyítására irányul, hogy Lakatos a kommunista párt akkori ideológiai főnöke, a Politikai Bizottság és a mindenható „négyes” tagja, Révai József leleplezésére törekedett, s ezért tették el az útból. Noha nem lehet kizárni, hogy kapott ilyen megbízást – enélkül ugyanis a leleplezés merőben elképzelhetetlen lenne, akárcsak állítóla-

gos éles vitái a nagy hatalmú és fölényes modorú Révaival –, az idézett interjúk, távoli ismerősöktől származó késői visszaemlékezések azonban nem igazán bizonyító erejűek. A szerző mégis azt mondja: „That must have been the truth.” („Ez lehetett az igazság.”)

Lakatos Imre a hírhedt recski munkatáborban az ÁVH informátora lett. Egyes verziók szerint maga jelentkezett erre, abból a megfontolásból, hogy így szabadságától megfosztva is az élcspat élcspatához tartozhat. Szabadulása után – saját bevallása szerint – nem csupán Mérei Ferenc pszichológusról adott jelentéseket, mint a könyvben olvasható, hanem arról a két másik barátjáról, Szabó Árpád ókortörténészről és Lutter Tibor angol nyelv és irodalomtörténet-professzorról is, akik kijövetelét követően leginkább segítettek. Barátai, ismerősei, akik ez időben zömmel a Nagy Imre-féle pártellenzékkel rokonszenveztek, kisé csodálkozva észlelték, hogy Lakatos milyen nehezen tud szakítani a „pártszerű” gondolkodással. Én magam jól emlékszem egy jellemző, provokatív kérdésére, amit 1956 tavaszán vagy nyarán, a Petőfi-köri viták idején szegezett nekem: „És mi a véleményetek a többpártrendszeréről?!” Természetesen, mint néhány hónap múlva kiderült, valóban ez volt a viták és az egész desztalinizációs folyamat mélyén, de pontosan erről a kérdéssel nem lehetett beszélni a sztálinisták által szorongatott Petőfi-körben. Máig sem tudom eldönteni, hogy Lakatos „megbízásból” vagy őszintén tette-e fel a kérdést. Őszi előadása a Petőfi-körben ugyanakkor egyike volt a legjobb, legfontosabb felszólalásoknak: a marxista-leninista agymosásból ébredő fiatal értelmiségieknek arról beszélt, mi a tudományos gondolkodás, hogyan kell különbséget tenni a bizonyított és a nem bizonyított igazságok között.

Közismert, hogy az emigráns Lakatos nem csupán korábbi politikai és világnézetével szakított végérvényesen, hanem egész szemléletében erősen jobbra tolódott. Congdon idézi 1968-as megnyilatkozásait, éles szembefordulását a diákmozgalom-

mal, s azt, hogy ez időben Lakatos végzetes balratolódást észlelt Angliában és a világban! Éppen ezért erősen kétséges, hogy csak a halála akadályozta meg abban, hogy Karl Popper eszméi nyomán kidolgozza egy „Open Society Liberalism” kiagensúlyozott szemléletét.

Lakatosról egyébként két elemző-értékelő kötet is megjelent 2001-ben: John Kadvány: *Imre Lakatos and the Guises of Reason* (Duke University Press, Durham, London, 378 old.), valamint *Appraising Lakatos. Mathematics, Methodology, and the Man*. Edited by George Kampis, Ladislav Kvašněk and Michael S. Hiltz. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht-Boston-London, 382 old.) Az utóbbiban közölt *Lakatos and Lukács* című tanulmány azonban éppúgy nem tud érdemleges személyes vagy eszmei kapcsolatot kimutatni, mint Congdon. Úgy tűnik, Lakatos angliai „beérkezése” arra készíti életének és művének kutatóit, hogy magyarországi életrészeinek és működésének jelentőségét és arányait a ténylegesnél nagyobbra duzzasszák. Erre az időszakra vonatkozóan Jancis Long tömör tanulmányát tekintem a legmegbízhatóbbnak (Lakatos in Hungary. In: *Philosophy of the Social Sciences*. Vol. 28, No. 2, June 1998).

Congdon érdekes, de szétesésre hajlamos könyvének van egy összegező-befejező része is: *Beyond anti-communism – Túl az antikommunizmuson* – címmel. Itt már csak azokkal a gondolkodókkal foglalkozik, akik – a kommunizmus mellett megmaradó Polányi Károlytal és Duczynska Ilonával, valamint az antikommunizmus híveivé szegődött Lakatos Imrével és Szamuely Tiborral ellentétben – végül valami pozitív és időtálló szintézisre törekedtek. Arthur Koestler, Kolnai Aurél és Polányi Mihály utolsó éveiről van szó, akiknél Congdon igyekszik megtalálni a közös etikai-hitbeli summázatot, annak ellenére, hogy hárman három felé indultak: Koestler az érzékelhetően túli parapszichológiai, Kolnai etikai, Polányi keresztény világnézeti irányba.

A sokszereplős, sokszálú, sokszor látványos betétekkel túlbonyolított történet helyett Lee Congdon talán

helyesebben járt volna el, ha a valóban egyazon szellemi műhelyből indult emigránsok (Mannheim Károlyt és Hauser Arnoldot sem hagyva ki!) gondolati fejlődését és szétválását, illetve találkozását vizsgálja és ábrázolja, kevesebb magánéleti intimtással, de még jobban beágyazva a korszak szellemi-tudományos áramlataiba. S kérdés, tervezi-e még a szerző az Amerikába kijutott magyar gondolkodókról szóló, harmadiknak szánt kötetét, s ki maradna arra a kötetre a Polányiakon és Jászi Oszkárón kívül. Nem lett volna célszerűbb *angliai-amerikai* kötetet készíteni?

LITVÁN GYÖRGY

Polányi Mihály

Vál., sajtó alá rend., a bevezetést és a jegyzeteket írta: Molnár Attila Károly. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 261 old., 3000 Ft (Magyar Panteon 14.)

Múlt év tavaszán jelent meg Molnár Attila Károly munkájának gyümölcseként az Új Mandátum Könyvkiadó impozáns külsejű Magyar Panteon sorozatának tizennegyedik kötete, mely a *Polányi Mihály* címet viseli. Azért döntöttünk a kissé homályos „munkája gyümölcseként” megfogalmazás mellett, mert Molnár szerepe a könyv létrejöttében némi magyarázatot igényel. A külső borító alapján azt hihetnénk, hogy az ő Polányi Mihályról szóló monográfiáját tartjuk a kezünkben. De a külső borító, csakúgy, mint a Magyar Panteon előző 13 kötete esetében is, becsap bennünket: a mintegy 260 oldal terjedelmű kötetből Molnár csak a 60 oldalnyi *Bevezetést* írta, 140 oldal pedig Polányi Mihály műve. A belső borítón aztán már ez áll: „Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Molnár Attila Károly.” Ebből két dolgot nem tudunk értelmezni. Sajtó alá rendezni többnyire még meg nem jelent, vagy kötetben még meg nem jelent írásokat szoktak. Ezt tette például Polányi Mihály, amikor 1951-ben *The Logic of Liberty* címmel összegyűjtött több helyen megjelent írásaiból egy kötetre valót. Esetünk-

ben azonban nem történt sajtó alá rendezés. Külön jegyzetek pedig nem találhatók a könyvben; minden jegyzet valamelyik tanulmánynak – Molnár *Bevezetésének*, Polányi Mihály, illetve kortársai írásainak – szerves része. Molnár tehát a könyv szerkesztője, a *Bevezetés* szerzője, valamint a tizenkilenc tanulmány közül tizenkettőnek a fordítója. A magyar könyvkiadás bevett gyakorlatától eltérően ebben a könyvben a copyright oldalon sem a kiadói jogok tulajdonosainak közlési engedélye, sem a fordítások kontrollszerkesztőjének neve nem szerepel. Így joggal – és elképedve – tételezhetjük fel, hogy az Új Mandátum Könyvkiadó nem szerezte meg a közlési engedélyeket, valamint azt is, hogy Molnár Attila Károly fordításait senki sem vetette egybe az eredetivel.

A Polányi Mihály munkásságát a Magyar Panteon kötetéből megismerni szándékozó olvasó szeme alighanem tágra nyílna a csodálkozástól, ha felütné a *Magyar Nagylexikon* vagy az *Encyclopaedia Britannica* lapjait a Polányi Mihály címszónál. Ez ugyanis – és az olvasó nem akar hinni a szemének – legalább olyan terjedelemben mutatja be Polányi természettudományos munkásságát, mint az életpálya egyébként rövidebb részét felölelő társadalomtudományi életművet. Ezzel szemben a jelen kötet *Bevezetéséből* mindössze annyi derül ki, hogy Polányi kezdetben orvosi tanulmányokat folytatott, majd a karlsruhei Műszaki Főiskola (Technische Hochschule Karlsruhe) hallgatója lett. Doktori dolgozatát a gázok adszorpciójáról írta. Később, 1919-ben a felnőtt Polányit ismét – vajon miért? – Karlsruhéban találjuk. Innen Berlinbe kerül, ahol a Vilmos Császár Intézet (Kaiser-Wilhelm-Institut) munkatársa lesz. Természettudományos munkásságát mindössze egyetlen mondat – „E Németországban töltött évek során jelentős tudományos hírnévre tett szert” – értékeli (7. old.).

Ezek után természetesen már nem lepődünk meg azon, hogy egyetlen természettudományi tárgyú dolgozat sem került bele a könyvbe. A kiadó és a szerkesztő így kiiktatja a kötetből Polányi életművének nagyobbik ré-

szét, mintegy 35 esztendő munkásságát. Azért sem értjük ezt a döntést, mivel Polányi Mihály ma is elsősorban mint az elmúlt évszázad egyik legjelentősebb fizikokémikusa ismert. Másrészt pedig Polányi életművének minden korszakát végigkísérte a professzionális tudósokra egyáltalán nem jellemző, szerteágazó természet- és társadalomtudományi érdeklődés. Ismeretes, hogy már a berlini időszakban is intenzíven foglalkoztatták a természettudományoktól meglehetősen távol eső kérdések, amelyeket természettudósi alapossággal gondolt végig. Ilyen problémahalmazt jelentett számára például a gazdasági adatok értelmezése. Sokkal inkább azt lehetne tehát mondani, hogy Polányi pályáivének egyes korszakaiban sokrétű érdeklődésének más és más oldala kapott hangsúlyt a többihez képest, s ezért igen nehezen bontható szét különálló részekre.

A kötet impozáns külleme és címe teljes életművet ígér, ám torzót kínál a reménybeli olvasóknak. Nem értjük, a kiadó miért nem olyan szerkesztőt szerzőt kért fel a kötet elkészítésére, aki képes kellő mélységben átlátni Polányi Mihálynak mind a természet-, mind a társadalomtudományokban kifejtett tevékenységét. Vagy miért nem lehetett a munkát szakavatott társszerkesztővel együttműködve elvégezni? Mindezek ellenére méltányoljuk a kiadó azon törekvését, hogy nem kizárólag társadalomtudósokkal kívánja benépesíteni a magyar panteont, már csak azért is, mivel a magyar tudomány jó híre külföldön nem utolsósorban mind a mai napig természettudósainknak köszönhető. Ezért is kíváncsian várjuk a sorozat Szilárd Leó munkásságának szentelt kötetét.

Molnár bevezető tanulmánya nehéz, kimerítő olvasmány. Mivel nem sikerül világos gondolatmeneteket végigvezetve rekonstruálnia Polányi gondolkodását – nem elég dolgokat felsorolni vagy beszélni róluk, *be kell tudni mutatni őket* –, szövege gyakran önismétlővé, így szétesővé válik. Ez pedig korántsem kizárólag a filozófiában kevésbé jártas olvasók türelmét és kitartását teszi próbára. A szakmai olvasókkal szemben ők jóval kevesebb alkalmat találnak majd a

bosszankodásra. Ennek azonban megfizetik az árát, ugyanis a szerző visszaél a „laikus” olvasók ilyenkor szükségképpen megmutatkozó bizalmával, ami az ellenőrzéshez szükséges ismeretek és eszközök hiányából fakad. Magyarul, a *Polányi Mihály* című kötet félrevezeti gyanútlan olvasóit. Még a szakembereket is elbizonytalaníthatja a rengeteg pontatlanság és hibás adatközlés. Nehéz elhinni ugyanis, hogy a kötet készítője a legalapvetőbbnek hitt kérdésekben is vaskos hibákat vét. Lássunk hát néhány példát a tévedésekre!

Mindjárt a *Bevezetés* legelején Molnár hibásan közli Polányi születési dátumát. Polányi Mihály ugyanis március 12-én, nem pedig 11-én született. Apja neve helyesen nem Polacsek, hanem Pollacsek. Továbbá: a gázok és gőzök adszorpciójáról írott doktori dolgozatát nem különböző tanulmányaiból állította össze, ahogyan azt a szerző állítja, hanem az kizárólag disszertáció céljára készült. Polányi adszorpcióra vonatkozó elgondolásait, amint arról a SOTE régi levéltári anyaga tanúskodik, nem a tudományos közvélemény utasította el, hanem a doktori bíráló bizottság egyetlen tagja, Buchböck Gusztáv. Megemlíthette volna a szerző azt a tényt is, hogy Polányi Mihályt a berlini *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft* a harmincas évek elején örökös tagjává választotta. Hitler hatalomra jutását követően azonban haladéktalanul lemondott örökös tagságáról. Polányi ezen lépésével mind Planck, mind pedig Schrödinger szolidaritást vállalt. Nincs értelme azt állítani, hogy Polányi csatlakozott a *Society for the Freedom of Science* nevű szervezethez (8. old), mivel az egyenesen az ő és Arthur Koestler kezdeményezésére jött létre. A szerző-szerkesztő és fordító Molnár elmondása szerint az Aberdeenben 1951–52 során tartott Gifford-előadások szerkesztett változata kötetben *The Logic of Liberty* címmel jelent meg. Ezzel szemben nagyon jól kellett volna tudnia – hiszen a *The Logic of Liberty* majd minden esszéből válogatott be kötetébe, ráadásul túlnyomórészt saját fordításában –, hogy a Gifford-előadás-sorozat nem más, mint Polányi opus magna, a *Personal Knowledge*.

A bevezető tanulmány szövege a sok hasznos ismeret mellett tehát sok tévedést is tartalmaz, illetve bizonyos helyeken a szerző vagy nem eléggé körültekintő, vagy túlságosan is sommás, míg más helyeken zavaróan bizonytalan. Nem beszélve arról, hogy először meglehetősen alábecsüli Polányi társadalomtudósi munkásságát, majd félreérthetetlen erőfeszítéseket tesz egy közelebből meg nem határozott, csupán sejtteni engedett Polányi-képtől gyökeresen eltérő Polányi-interpretáció kidolgozására. Egymás mellett van tehát a bizonytalanságból fakadó tévováság, illetve az elhamarkodott – túlontúl leegyszerűsítő – ítéletalkotás. Molnár álláspontjának rekonstrukciója már az eddig említettek miatt is komoly nehézségekbe ütközik, ráadásul Polányi gondolkodását Molnár szinte sohasem önmagából, hanem valamely más körülményből kiindulva próbálja megérteni (a Moot-kör diagnózisának átvétele [12. old.], a Moot-kör és az angolszász környezet hatása [13. old.], a korabeli konzervatív érvelés követése [16–17. old.], a semleges társadalom T. S. Eliot nyújtotta bírálatának elfogadása [17. old.], csatlakozás az antiracionalista cselekvéseméletekhez [19. old.] és a racionalista empirizmus bírálati irányához [23–24. old.], szkeptikus érvek átvétele [24. old.], fogalmak átvétele William Jamestől [26. old.], a tudományos szabadság védelmének Luthertől kölcsönzött érvei [27. old.], a hagyományos fideista következtetés elfogadása [37. old.], a W. Jameshez hasonlóan „hinni akaró” Polányi [37. old.], valamint a keresztény republikánus érvelés átvétele [47. old.]). Ez a közel sem teljes sor arról árulkodik, hogy a *Bevezetés* írója ahelyett, hogy bemutatná, elemezné és a korszak intellektuális vitáinak környezetébe helyezné Polányi gondolatait, sokkal inkább az elemzendő állítások külső tükröződésének megvilágításával kísérletezik.

S végezetül, még a nyomait sem találtuk annak, hogy Molnár kísérletet tett volna a magyarországi Polányi-recepció – és szövegkiadások – akár csak vázlatos ismertetésére is. A figyelmes olvasók számára persze a hivatkozásokból sok minden kiderül, de azt mégsem tartjuk helyesnek,

hogy mintegy a sorok közül kelljen kiolvasni, hogy Magyarországon tizenkét év óta működik egy *Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság*, amely saját lapot tart fenn *Polanyiána* címmel. Főleg akkor nem, ha a szerző mindemellett nagymértékben támaszkodik a *Polanyiána* elmúlt tizenkét évfolyamára, illetve azokra a kötetekre, amelyek megjelenítésében a *PMSZFT* is részt vett, illetve ösztönzőjük volt.

Molnár Attila Károly *Polányi Mihály* című kötetéről az eddig felsoroltak alapján kijelenthetjük, hogy nem rendelkezik azokkal az erényekkel, amelyek egy kézikönyvtől joggal várhatók.

A könyv felelős szerkesztője Farkas Mária. Véltetően ő volt a szöveggondozó. A példátlan gondatlansággal készült könyv hibáiból összegyűjtöttünk néhányat. Ezekért a szöveggondozó szerkesztő a felelős:

* Employment, Tartalamazza – 247. old., What si the Difference – 250. old., Ought Science to be Plannes? – 251. old., Perils of Inconsistenci, Whay? – 252. old., Apllied Science – 253. old., A Phisolosphy of Percepti-on – 255. old., Why Dis We Destroy Europe? – 259. old., Megyezik, On the Modern Mond. – 260. o. És vég nélkül folytathatnánk a sort, hiszen a könyv hemzseg a sajtóhibáktól.

Szöveggondozó-szerkesztő és szövegválogató-szerkesztő közös felelőssége a nevek hibás közlése. Nemcsak Polányi nevét közlik hibásan, amikor Polányi Mihályként szerepeltek Michael Polanyi néven írt művei szerzőjeként, vagy amikor a 257. oldalon a M. Pollanyi név áll. Polányi társszerzőjének, Marjorie Grene-nek a neve is hibásan, rendre Greenként szerepel, noha a szerkesztők a 247. oldalon még tisztában voltak a kiváló filozófus nevével. Ugyanakkor azonban Molnár Attila Károly és Farkas Mária teljesen következetes Bánki Dezső nevének hibás közlésében, akinek fordítását átvették. A sort még sokáig lehetne folytatni például Bertrand de Jouvenel nevének Jouvenil-re, Poteat nevének Poleat-ra (59. old) vagy Carl Rogers nevének Rogewrs-ra (257–258. old.) torzításával, de ennyi is érzékeltetheti a kritikán aluli szöveggondozást.

Molnár másokéi mellett saját fordításait is közli a kötetben. Ezekben azonban figyelmen kívül és megjegyzés nélkül hagyta a mintegy tíz éve folyó magyar Polányi-kiadásokban jó nevű fordítók által kialakított és azóta is konzekvensen használt terminológiát. Például „felfordult erkölcsnek” és „erkölcsi felfordulásnak” nevezi a Polányi elemezte „morális inverziót”. Ugyancsak figyelmen kívül hagyja a hazai Kuhn-szakirodalomban bevett szakkifejezéseket, amikor „normál tudomány” helyett „normális tudományt”, vagy „paradigmaváltás” helyett „paradigmaváltozást”, illetve „paradigmaelmozdulást” fordít.

Fordításai tele vannak megengedhetetlen félrefordításokkal. Nézzünk erre is példákat: a Hitler és Sztálin totalitárius államairól szóló fejtegetésben azt olvassuk, hogy „Nemcsak a központi hatóságok által végzett tömeges agymosás történt e két országban a propaganda *burkolt* formáin keresztül...” (155. old.). És joggal nem hiszünk a szemünknek, hiszen az eredetiben ez áll: „Not only was 'brainwashing' practiced on a massive scale by the central authorities in these two states through *blanket* forms of propaganda...” (Blanket = mindenre kiterjedő, általános.)

Azt sem tudjuk, mit kezdhet az olvasó a következő mondattal: „...a tudományos tevékenység nem utasít el minden tekintélyt és hagyományt, és *erre nem is képes.*” (156. old.) Mit jelent itt az, hogy nem képes? Megint félrefordításról van szó. A „can” segédige jelenthet képességet, meg lehetőséget is. Itt az utóbbiról van szó. Vagyis: a tudományos tevékenység nem utasít el minden tekintélyt és hagyományt, és *ezt nem is teheti.*

Vajon melyik Joyce-műre gondolt Polányi – teheti fel a kérdést a Magyar Panteon 14. kötete 120. oldalának olvasója –, amikor a következőket írta: „...James Joyce egy jó vastag könyvet töltött meg egy vásárlóközönségre induló kövér nő tudatában levő homályos hajlamok leírásával.” Persze ha fellapozzuk az eredeti szöveget a 139. oldalon, világosabban látunk, hiszen Polányi ezt írja: „James Joyce could have filled a fat volume in describing the half-formed inclinations in the mind of a woman setting out

on a shopping expedition.” Azaz: „James Joyce egy vastag könyvet tudott volna megtölteni egy bevásárolni induló nő tudatában levő félig megfogalmazott hajlandóságok leírásával.” Vagyis a nyelvtani tévedés megint súlyos félrefordításhoz vezetett.

Ha a fordítás, szerkesztés és szöveggondozás összes lehetséges hibájára szeretnénk az ilyen foglalatosságra készülő figyelmét felhívni, keresve sem találhatnánk jobb példát Aaron Milavecnek a kötetben szereplő tanulmányánál. A *Ha egyesítenénk erőinket Kuhn úrral: Polányi és Kuhn párhuzamai és eltérései* című írást Molnár fordította és eközben meg is csonkította. Kihagyta egyrészt a szöveg második bekezdését, amelyben a szerző a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság úttörő tevékenységét és a társaság által rendezett Polányi-émlékkonferenciát méltatja. A tanulmány II. fejezetéből is kihagyott egy teljes oldalt, ami igencsak megnehezíti a szöveg megértését, hiszen a hiányzó oldalon található az a „három szakasz”, melyekre a kihagyás előtti szöveg utal. Ugyancsak akadályozza a megértést, hogy a III. fejezetből hat és fél oldalt hagyott ki a fordító, és ezáltal ezt a „fejezetet” féloldalásra zsugorította. E kurta csonka fejezet egy idézettel zárul, mely az eredetiben így hangzik:

„The anticipation of discovery, like discovery itself, may turn out to be a delusion. But it is futile to seek for strictly impersonal criteria of its validity...” (TD:25) Azaz az idézet a *The Tacit Dimension* 25. oldaláról való. Molnár magyar szövegében pedig ez áll a 214. oldalon: „Valahányszor egy felfedezés felé törekszünk, az első perctől fogva ebben a szellemi beállítottságban teszünk mindent: egész idő alatt egy rejtett valóság érzékelése irányít minket, amely felé a jelek mutatnak, s ugyanez a látásmód élteit tovább a felfedezést, mely vállalkozásunkat lezárja és beteljesíti. A felfedezés azzal az igénnyel lép föl, hogy kapcsolatot teremtsen a valósággal, egy olyan valósággal, mely, valóságos lévén, a jövőben váratlan újabb megnyilvánások meghatározatlan sorában továbbra is feltáruhat. (Tudomány és ember, 185–186) [...]”

Nézzük, mi is történt itt. Legalább három hiba: a fordító 1. nem az eredeti szöveg fordítását közli; 2. nem a saját fordítását közli, hanem Bánki Dezsőét, akinek a nevét nem említi; 3. nem a mű címét adja meg forrásul (*A hallgatólagos dimenzió*), hanem a kötet címét, amely ezt a művet is tartalmazza. Bánki Dezső fordításában egyébként a következőknek kellene a Milavec-tanulmány megfelelő helyén állnia: „A felfedezés előérzete, miként maga a felfedezés is, csalóka ábrándnak bizonyulhat. Ennek ellenére hiábavaló igyekezet érvényességének szigorúan személytelen kritériumai után kutatni. ...” (A hallgatólagos dimenzió. In: *Tudomány és ember*, 187. old.)

Molnár Attila Károly mint a Milavec-tanulmány fordítója érezhette, hogy valami nincs rendjén az eredeti szöveggel, illetve a fordítás alapjául szolgáló változattal, mely a *Polanyiána* 1992. 4.–1993. 1. összevont számában jelent meg. Az angol szövegben ugyanis rendre „heuristic circularity” szerepel azokon a helyeken, ahol az olvasó „hermeneutic circularity”-t várna. Molnár azonban ahelyett, hogy egy lábjegyzetben megfogalmazta volna észrevételét a szerző vélt szándéka és a szöveg közötti diszkrpanciát illetően, és döntést hozott volna, hogy vagy következetesen szövegűen „heurisztikát” fordít, vagy következetesen, de a szövegtől eltérve „hermeneutikát”, azt a megoldást választotta, hogy hol „hermeneutikai körről”, hol pedig „heurisztikai körkörösségről” beszél. Ennek a megoldásnak viszont nincs semmi értelme.

A szöveg egyes részleteivel sem sikerült fordítóként megbirkóznia. Azt már említettük, hogy a Kuhn-féle „paradigm shift” bevett magyar megfelelője (paradigmaváltás) helyett itt „paradigmaelmozdulást” és „paradigmaváltozást” olvashatunk, de az egész könyv egyik legnagyobb fordítói baklövését is ebben a tanulmányban találjuk, jelesül a 213. oldalon: „...Lakatos [...] azért bírálta Kuhnt, mert az azt sugallja, hogy a paradigmaváltozás társadalmi struktúrája az igazság keresését a »szeneskocsi-hatásra« vezeti vissza...” Felelősségünk teljes tudatában kijelentjük: aki nem tudja, hogy az angol *bandwagon effect* („vontatás-erővelény-effektus”) a *többség nyomá-*

sát jelenti az nem alkalmas fordítónak.

A könyv javára írható azonban, hogy nemcsak Molnár Attila Károly fordításait tartalmazza. És mivel Polányi több helyen is kifejti a filozófiája alapjait alkotó gondolatokat, az olvasó színvonalasabb fordításokból is megismerheti őket ugyanennek a könyvnek a lapjain.

Molnár kötelete alapvetően polemikus, amit mind a *Bevezetés*, mind pedig szövegválogatási szempontjai visszaigazolnak. A szerző-szerkesztő egy közelebből ki nem fejtett, mindössze a nyílt társadalom és a liberalizmus mint szabadosság szempontjából negatív azonosított Polányi-interpretációval vitázik, és ezzel próbálja szembeállítani saját, általunk nehezen rekonstruálható Polányi-képet. Szerintünk tévesen. Nem mint ha ne tekinthetné egyoldalúnak vagy korrigálандónak az eddigi recepció eredményeként kibontakozó Polányi-képet, avagy ne láthatna meg ez idáig feltáratlan összefüggéseket Polányi szövegeiben. Mindezt megteheti, ám lehetőleg ne úgy fogjon hozzá, hogy az általa vitatott interpretációt valamiféle konkrét politikai-közéleti elköteleződésből vezeti le, aminek folyamánként aztán saját álláspontjának megformálására sok esetben mintegy a Polányi-szövegek mögül kibeszélve tegyen kísérletet. Egy konzervatív interpretációhoz érdemes lett volna több figyelmet és időt szentelnie Roger Scruton figyelmeztetésének, mely szerint Közép-Európában addig nem fogjuk megérteni a konzervatív álláspontot, amíg nem vesszük tudomásul, hogy annak az egyéni szabadságban való hit alapvető része (A liberál-konzervativizmus és Közép-Európa, ford: Jónás Csaba, in: *Mi a konzervativizmus?* Osiris, Bp., 1995. 221. old.).

Molnár Attila Károly elemzésünknek alávetett erőfeszítései ellenére – bármennyire hihetetlenül hangozzék is ez a könyv olvasói számára – Polányi Mihály szövegeinek kitaró olvasgatása valóban segítheti egy modern konzervatív, egy konzervatív liberális beállítódás kialakulását.

Nagy Péter Tibor: Hajszálcsövek és nyomáscsoportok

OKTATÁSPOLITIKA A 19–20. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Oktatáskutató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002. 222 old., 1980 Ft (Társadalom és Oktatás, 19.)

A tanulmánykötet a magyar oktatás történetébe kívánja bevezetni az érdeklődő olvasót. Nagy Péter Tibornál kevés felkészültebb szerző akad a XIX–XX. század oktatástörténetét illetően, a kötet témáival kapcsolatosan számos publikációt olvashattunk tőle az elmúlt évek folyamán.

Úgy tűnik, az oktatástörténet, az oktatáspolitikai története mindenki számára marginális kutatási irány, hiszen a szerző az egyértelműen szakmai közönségnek szóló könyv bevezetőjében is mentegetőzésre szorult. Beismeri, hogy nehéz egyszerre lényegre törő és izgalmas kötetet közreadni e tárgyban, hiszen még egy oktatásszociológiával foglalkozó, lelkes egyetemi hallgató is hajlamos elsiklani a „kereskedelmi szakoktatás irányítási rendszerében az 1890-es években bekövetkezett fordulat» társadalomtörténeti és politikai jelentősége” fölött. Nagy Péter Tibor azt ígéri, hogy olyan tanulmányokat tár elénk, amelyeket a nem kifejezetten oktatástörténész, oktatásszociológus olvasók is élvezettel lapozgatnak majd.

Ezt kívánja lehetővé tenni azzal, hogy a kötet első harminc oldalán összefoglalja, mit kell tudni a korszak oktatáspolitikájáról. Ezt a részt az oktatástörténészek valószínűleg átugorják, a nem oktatástörténész számára viszont kevésbé érdekfeszítő olvasmány. Leginkább a témából vizsgára készülő egyetemi hallgató forgathatja haszonnal (bár valószínűleg kevés örömmel) ezt a rövid esszét. Ráadásul nem is biztos, hogy a kötet tanulmányainak megértéséhez feltétlenül szükséges átrágni magunkat a bevezető esszén, s ez még inkább megkérdőjelezi létjogosultságát.

KMECZKÓ SZILÁRD
N. TÓTH ZSUZSA

A kötet lényege azonban szerencsére nem ebben a rövid történeti áttekintésben rejlik. A tanulmánykötet három szerkezeti egységre tagolódik, mivel a szerző három különböző módszerrel igyekszik megközelíteni a korszak oktatástörténetének egyes kiemelt témáit. Vizsgál hosszú trendeket, egyszeri történéseket és statisztikai adatokat. Tegyük nyomban hozzá, hogy a „Hosszú trendek” és az „Egyszeri történések” névre keresztelt egységek témái itteni formájukban nem volnának vizsgálhatók a másik módszerrel – egy egyszeri történést nehéz hosszú trendként értelmezni. A harmadik részegység már valóban markánsan eltérő módszerrel él, hiszen ebben a szerző statisztikai adatokkal ábrázol oktatási szempontokból releváns jelenségeket.

Ha valaki a magyar oktatástörténet lényegét szeretné átlátni, a magyar oktatáspolitikai mező szereplőinek változásairól, a hatalmi csoportosulások, erőviszonyok alakulásáról szeretne képet kapni, érdemes a tanulmánykötet első, hosszú trendeket vizsgáló részében elmerülnie. Ezek a tanulmányok tulajdonképpen egy-egy jelenség, fogalom első, szórványos felbukkanásaitól kezdve igyekeznek körüljárni a jelenség okait és okozatait. A trend szó használata egyes esetekben nem a legszerencsésebb: sokszor ugyanis nem egy irányba ható folyamatokról, épp ellenkezőleg, bizonyos fogalmak jelentésváltozásairól esik szó.

Mikor, milyen jelentésváltozások következtében alakult ki például az iskolakötelezettség mai fogalma? Nagy Péter Tibor arra tesz kísérletet, hogy az iskolakötelezettséget tágan értelmezett keretben járja körül: mikor, kinek voltak kötelezettségei és jogai az iskolákkal kapcsolatban? Arra figyelmeztet, hogy eleinte nem annyira iskolakötelezettségről, mint inkább *iskolaszervezési kötelezettségről* beszélhetünk – azaz, iskolával kapcsolatos kötelezettségek jóval inkább hárultak a fenntartókra, mint az iskolahasználókra és családjukra.

A szülőknek ekkor sokkal inkább *joga*, semmint kötelezettsége volt gyermekeik iskoláztatása. A XVI. századi, egyre inkább minden hívőre kiterjedő hittanoktatásban látja a

szerző a mai értelemben vett tankötelezettség egyik forrását. Jól érzékelhető azonban, hogy még mindig csak elvárásaként fogalmazódott meg a „jóreményű ifjak” általános oktatása, a gyermekeiket iskolába nem járató szülőket nem fenyegette semmiféle szankció.

Nem meglepő, hogy az abszolutizmus időszaka az, amely a szerző szerint immár egyértelműen a szülő számára teszi kötelezővé az iskoláztatást. Ettől kezdve egyre hangsúlyosabb a szülőre háruló nyomás, s beszélnek egyre kevesebbet az iskolafenntartókra irányuló kényszerről.

Sajnos a kérdés jelenkori olvasatait, a mai olvasót talán legjobban érdeklő kérdéseket a szerző csak futólag érinti, pedig az iskolakötelezettségről való gondolkodás irányai továbbra is folyamatosan változnak. Míg valóban volt olyan időszak, amelyben az iskolakötelezettség egyértelműen a gyermekekre (és szüleikre) hárult, addig az elmúlt évtizedekben ismét egyre többen és több irányból kérdőjelezzik meg az „egyirányú”, csak a tanulót sújtó iskolakötelezettséget. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy egyes „alternatív” iskolákban mekkora hangsúlyt fektetnek arra, hogy az iskola és a tanuló közötti szerződés keretében *mindkét* fél jogokat és kötelezettségeket vállal, hogy az olyan, szélsőségesen iskolaelenes irányzatokról már ne is szóljunk, amelyek az iskolát csak mint *lehetőséget* hajlandók elfogadni, de a legkülönbözőbb okokból igyekeznek magukat (és gyermekeiket) kivonni *kötelező érvényű* fennhatósága alól.

Könnyen elképzelhető, hogy az iskolával kapcsolatos kényszerek alakulásának története eddig figyelmen kívül hagyott jelenségekre és hangsúlyokra hívja fel az olvasó figyelmét. Egészen más a helyzet az iskola és az idegen nyelvek viszonyával kapcsolatban. A közélet viszonya a magyar, német és latin nyelvhez, különösen annak XIX. századi változásai, nemcsak történészek, szociológusok, de harmadikos gimnazisták számára is fontos kérdésként – hogy témánknál maradjunk –, kötelező iskolai tananyagként jelenik meg. Oktatáspolitikai szempontból érdekes és fontos, amit a szerző is hangsúlyoz: a közis-

mert nyelvreformok eseménytörténetéből kitűnik, hogy a XIX. század folyamán az iskola modernizátorai gyengének bizonyultak az iskola tannyelvének átalakításához: „a nyelvpolitika megújítása sohasem az iskola világa felől halad a közélet felé, hanem fordítva: amikor a közélet elfordul a latintól (előbb a német, majd a magyar irányába), lassan utána fordul az iskola is.”

Az immár magyar tanítási nyelvű iskolák idegennyelv-oktatásának bemutatásakor az, hogy az oktatás és az oktatáspolitikai tárgya mennyire nem lehet „rendszerfüggetlen”, szépen kirajzolódik a nyelvtanítási viták ábrázolásában. A XXI. század legelején nehéz igazán megérteni, mekkora vívmány lehetett az 1890. évi XXX. törvény, amely immár lehetővé tette, hogy azok is gimnáziumi érettségi vizsgát tehessenek, akik nem tanultak ógörögül (jelezve azt a XIX. század elején még elképzelhetetlen tény is, hogy ekkorra az ógörög óraszám már alaposan lecsökkent a gimnáziumokban). Mindez persze önmagában kevésbé volna érdekes, ha nem jelezne egyben azt is, hogy az egyházak tért vesztek az oktatási mezőben.

Az iskolai nyelvtanulás és nyelvtanítás jelenleg is jelentős oktatáspolitikai csatátér. Természetesen vannak olyan elemek és fogalmak, amelyekkel a mai napig élünk (esetleg fordított előjellel), és olyanok, amelyek csak egyes korszakokban relevánsak. Ahhoz, hogy megérthessük az ógörög nyelv visszaszorulásának, vagy a „görögpótló” órák (ahol klasszikus görög irodalmat tanultak, ami kiválthatta a görög nyelv tanulását) a valódi stratégiai jelentőségét, szükségesek mindazok az ismeretek, amelyeket a szerző közread.

Nem kell azonban oktatástörténetésnek lenni ahhoz, hogy bizonyos más fogalmakat, mint például a „latinus műveltségét” ismerősként üdvözöljük. A latin nyelv rendkívül szerteágazó szimbolikájával magyarázza Nagy Péter Tibor, hogy – elmentésben a nyugat-európai országokkal – Magyarországon az ógörög visszaszorult, de a latin továbbra is erős maradt. Míg az oktatás mezőjének a könyvben bemutatott többi átalakulása a különböző érdekcso-

gyerekszáma) alapján jól körülrajzolhatóak azok a társadalmi csoportok, amelyek normavilágát a tankönyvek egyáltalán nem vették figyelembe (163. old.).

Nem szabad ezt a következtetést levonnunk a „tankönyvszagú világ” és az „igazi világ” közötti valóban hatalmas különbségből, hiszen azt is be kell látnunk, hogy az egyes egyén ritkán veti össze azt, amit „általánosnak”, követendő magatartásnak lát, és azt, ahogyan ő maga és környezete él és gondolkodik. A templomba nem járás, a válás és a többi felsorolt, nem kívánatos, ám egyre gyakoribb életforma és magatartásmód nem minősült szélsőségesen deviánsnak, üldözendőnek, így egy iskolás gyermek számára nem okozott törvényszerűen folyamatos rádöbbenést és identitásválságot, ha másfajta világ jelent meg a tankönyvekben, mint amilyenben ő maga élt.

Másrészt, bár valóban szembeötlő a tankönyvek világának és a hétköznapok valóságának különbsége, a következtetések levonásakor ajánlatos szem előtt tartanunk, hogy egy norma megléte nem feltétlenül jelenti általános érvényesülését is. Sőt az erősen sulykolt normák pontosan azt jelzik, hogy az oktatásirányításnak volt célközönsége, amelybe sulykolni kellett ezt a normát, éppen azért, mert nem felelt meg neki.

Sajnos, a kötetbe be

vezetési hibák is. Például: „Az 1840-es évek közepén mintegy 30 ezer középiskolás tanul Magyarország és Erdély gimnáziumaiban, 1859-ben – az államérvényes bizonyítványok kiadására nem jogosított középiskolák diákságával együtt – már 20 ezer tanuló volt.” (182. old.) Tovább fokozza a zavart, hogy amikor szeretnénk ellenőrizni az adatok forrását, rá kell döbbernünk, hogy a forrásként megjelölt mű részletes hivatkozása kimaradt az irodalomjegyzékből, így a homályra csak józan belátásunk deríthet fényt, hiszen azt azért sejtethetjük, hogy a középfokú iskolázásban részt vevők száma növekedett a fenti húsz év alatt.

A kötet végére érve ismét feltűnik az olvasás idejére jótékony homályba vesző, kissé ijesztő cím. Sajnálattal gondolhatunk a műkedvelő fizikusokra, akik a *Hajszálcsovek és nyomáscsoportok* által félrevezetve vásárolták meg ezt a kötetet. Szerencsésebb választás lett volna az alcímet (*Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*) címnek választani. Érezhette ezt a szerző (vagy a szerkesztő?) is, hiszen a könyv fülszövegének magyarázkodása tovább borzolja a cím miatt amúgy is felborzolt kedélyeket: megtudhatjuk, hogy a „hajszálcsovek” szó Pierre Bourdieu előtti tisztelgésnek került a kötet élére. Egy oktatásszociológusnak

dieu jut az eszébe. A címválasztás ezen túl azonban inkább kissé modoros és meggondolatlan, semmint valóban megalapozott.

Nem túl hálás dolog a XX. század első felének oktatási világáról kötetet közrebocsátani. Ez a történelmi korszak nincs elég távol tőlünk ahhoz, hogy ne akarjuk mai világunkra vonatkoztatni, és számon kérni rajta, hogy mi releváns belőle számunkra. A szaktörténészek szűk csoportját leszámítva, az olvasókat feltételezhetően azok a részek érdeklik leginkább, amelyek a jelenlegi vagy legálábbis a közelmúltbeli oktatási irányzatok megértéséhez is kulcsot adhatnak. Az ezzel kapcsolatos ambivalencia végighúzóódik a tanulmányokon. Egyes problémakörök elemzése egészen a rendszerváltásig nyúlik, egyeseké a második világháborúnál véget ér.

Mindezek ellenére és mindezek mellett a kötetet haszonnal forgathatják nemcsak oktatástörténészek, hanem az oktatással foglalkozó más szakemberek is, mert bevezet egy korszak oktatáspolitikai mezejének főbb szereplőit, témái körébe, és a korabeli csatározások megértéséhez és elemzéséhez is közelebb vihet.

BERÉNYI ESZTER

Századvég, 26. szám

Múlt idő

Ungváry Krisztián: „Árjásítás” és „modernizáció”.

Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez

Újvilág-rend

John Higley–Jan Pakulski: Az erő az úr: a szeptember 11-e utáni világ politikai elitje

Audrey Kurth Cronin: A szuverenitás újrafogalmazása: amerikai stratégia a terrorizmus korában

Jobblét

Kovács Katalin: Jövedelmi egyenlőtlenségek és mortalitás

Századvég-szövegelő

Miért nincs vita Magyarországon az EU-csatlakozásról?

A JÓSZÖVEG MŰHELY

figyelmükbe ajánlja nagy sikerű társadalomtudományi könyveit és művészeti albumait

Csepeli György: A nagyvilágban e kívül...
Nemzettudat Magyarországon 1970-2002

A nemzettudat-vizsgálatok módszertanának összegzése. A hetvenes évek magyar nemzettudatának tükré. Mit mutatnak a magyar nemzettudat-kutatások a rendszerváltást követően?

1490.-Ft

Sziklai László: Sztálinizmus és fasizmus

Hasonlóságok és különbségek a két totalitárius rémrendszerben.

1490.-Ft

Michel Foucault közzétételében:

Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet
Egy XIX. századi szülőgyilkosság

Michel Foucault és munkatársai felfejtik egy XIX. századi szülőgyilkosság szövegszövegét, s egy krimi izgalmával tárják elénk, hogyan látja az ügyet egy békebíró, egy ügyész, egy bíró, egy igazságügy-miniszter; a vidéki orvos, végül pedig maga a gyilkos.

1598,-Ft

Pierre Bourdieu: Martin Heidegger politikai ontológiája

A huszadik század egyik legnagyobb filozófusát a kor egyik legnagyobb szociológusa segít megérteni.

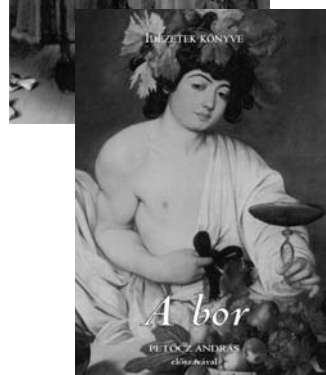
998,-Ft

Csabai Márta-Erős Ferenc: Énhatárok – testhatárok
Az identitás változó keretei

A legújabb testszociológiai, testpszichológiai kutatások teljes összefoglalása.

1190.-Ft

Lengyel Balázs (szerk.): Szelem – Idézetek könyve

Félszáz klasszikus idézet a szerelemről Petőfitől Shakespeare-en át Nemes Nagy Ágnesig, félszáz gyönyörű festmény a legszebb emberi érzésről a pompeji faliképektől Leonardo Mona Lisájáig.

2990.- Ft

Petőcz András (előszavával): A bor – Idézetek könyve

Félszáz klasszikus idézet a borról Adytól Villonig, félszáz gyönyörű festmény az isteni nedűről Bruegheltől Velázquezig.

2990.-Ft

Kaphatók a jobb könyvesboltokban.

Ha befárad a kiadóba, 10% árengedménnyel vásárolhatja meg könyveinket.

Ha telefonon, faxon, e-mailen rendel meg legalább 3000 Ft értékben könyveinket, utánvételt elküldjük Önnek, s a kiadó viseli a csomagolás és a postai szállítás költségeit.

JÓSZÖVEG MŰHELY KIADÓ

1053. Budapest, Kecskeméti u. 6. Telefon/fax: 317-3536 E-mail: info@joszoveg.hu